

Halk Hekimliğinde Kadın Şifacıların Rolü: Diyarbakır Örneği

The Role of Female Healers in Folk Medicine: The Case of Diyarbakır

Mehmet Yusuf Aslan*

Öz

Şifacılık uygulamalarının tarihsel gelişiminde dinsel ve büyüsel kökenli tedavi uygulayan ve bunu çeşitli ritüellerle ortaya koyan kadın şifacılar vardır. Tecrübe-ye dayanan ve sözlü kültürel bellek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan iyileştirme yöntem ve pratikleri, bu kişiler aracılığıyla ihtiyaç duyan bireylere sunulmaktadır. Bu çalışma, özellikle modern tıbbın henüz gelişmediği dönemlerden günümüze kadar şifacı kimliğiyle öne çıkan kadınların halk hekimliğindeki rolleri ile Diyarbakır ve çevresindeki kadın şifacıların tedavi ettikleri hastalıklar ve tedavi uygulamaları ele almaktadır. Çalışmada, şifacı kadınlarla yapılan görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler, betimsel olarak içerik analizine tabi tutulmaktadır. Diyarbakır’da halk tarafından kabul görmüş, uzmanlaşmış, dinî-büyüsel yöntemler kullanarak kutsallıkla ilişkilendirilen, geçmişe göre sayıları azalmışsa da günümüze kadar geleneği devam ettiren kadın şifacılar halen varlıklarını devam ettirmektedirler.

Geliş tarihi (Received): 29-09-2024 Kabul tarihi (Accepted): 16-06-2025

* Dr., Dicle Üniversitesi, Silvan Meslek Yüksekokulu. Diyarbakır-Türkiye/ PhD., Dicle University Silvan Vocational School. myusufaslan21@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0022-5579

Ellerinin şifalı olduğuna inanılan ocaklı ve pîrik gibi adlarla anılan kadın şifacılar, birçok hastalıkta başvuru alan önemli kişilerdir. Günümüzdeki ebe görevini üstlenen pîrik kadın şifacılar, daha çok kadın hastalıkları, doğum öncesi, esnası ve sonrasında tüm işlemleri ve bebekle ilgili tedavileri gerçekleştirirler. Ocaklı olarak adlandırılan kadın şifacılar ise çocuk hastalıkları, egzama, sarılık, siğil, kulunç ağrısı, boyun ağrısı, kırık-çıkık, nazar değmesinde tedaviler gerçekleştirmektedirler. Şifacılar, zengin bir bitki örtüsüne sahip olan Diyarbakır ve ilçelerinde dağlık ve kırsal bölgelerde bulunan çeşitli bitkilerden ürettikleri ilaçlar ve kendilerine has yöntemlerle yaptıkları tedavilerle insanları iyileştirmeye devam etmektedirler.

Anahtar sözcükler: *Diyarbakır, kadın şifacılar, tedavi yöntemleri, halk hekimliği*

Abstract

In the historical development of healing practices, there are female healers who practice religious and magical-based treatments and express them through various rituals. Healing methods and practices based on experience and passed down from generation to generation through oral cultural memory are offered to individuals in need through these individuals. This study examines the roles of women who have come to the fore as healers, particularly from periods when modern medicine was not yet developed to the present day, in folk medicine, as well as the diseases treated and the treatment practices of female healers in Diyarbakır and its surroundings. In this study, data obtained from interviews and observations with female healers are subjected to descriptive content analysis. Female healers who are accepted by the people of Diyarbakır, who are specialized, who use religious-magical methods associated with sacredness, and who continue the tradition to this day, even though their numbers have decreased compared to the past, still continue to exist. Female healers known by names such as ocaklı and pîrik, who are believed to have healing hands, are important figures consulted for many illnesses. Today, female healers who perform the duties of midwives mainly treat women's diseases and perform all procedures related to pregnancy, childbirth, and postpartum care, as well as treatments related to babies. Female healers known as Ocaklı treat children's diseases, eczema, jaundice, warts, earaches, neck pain, broken bones, dislocations, and evil eye. Healers in Diyarbakır and its districts, which are rich in plant life, continue to heal people using medicines produced from various plants found in mountainous and rural areas, as well as their own unique treatment methods.

Keywords: *Diyarbakır, women healers, treatment methods, folk medicine*

Extended summary

Mankind makes a great effort to preserve its body, which is its greatest capital and greatest wealth, and to get rid of the material and spiritual problems it experiences. The main purpose of folk medicine is to protect the health of the people with the help of material and spiritual means, to seek remedies against diseases and to restore patients to health, especially in periods and places where medicine has not developed. Diyarbakır and its surroundings are known as the city of prophets, companions and saints with a history dating back thousands

of years. Within the historical context of this ancient tradition, women healers, who practise religious and magical-based treatment and demonstrate this with various rituals, have an important place. Healing methods and practices based on experience and passed down from generation to generation through oral cultural memory are presented through these people. These people, known as folk healers, are not ordinary people. They are people whose knowledge, knowledge, experience and experience are trusted and believed to have been handed down from their grandfathers, fathers and mothers. The society highly values women healers who have an important place in the history of healing. It has been determined that each of these people, who have been healing their surroundings for years, has transformed their work into an artistic ritual. They add their experiences to the healing practices they received from their ancestors and pass them on to the next generations.

Women healers are elderly people who have gained experience in folk medicine. These women healers are called *pîrik*, *pîrikê kurmanci*; their treatment methods and the medicines used are called *dermanê kurmanci*. *Pîriks* have undertaken important duties in folk medicine in the society. Especially in women's diseases, these healers were preferred. The reason for this is that there were no doctors in the previous periods, women did not want to go to a male doctor and women did not want to go to a doctor especially in women's diseases because they were ashamed. They play a very active role especially in the treatment and procedures related to gynaecological diseases, infertility, birth and newborn children. In Anatolia, midwives carried out all the work related to labour and childbirth, but in Diyarbakır, *pîriks*, who were healers, were in charge of all these tasks. Women who could not have children were taken by their mothers or mothers-in-law to female healers who were believed to be successful in their previous treatments. These people perform both infertility treatment and birth procedures. After the birth, some practices are recommended by the woman healer because of the belief that jinns can harm both the child and the mother. Since it is believed that delaying the circumcision of boys born in Diyarbakır will cause diseases, female healers usually perform circumcision within a week after birth. In Diyarbakır, female healers cauterise the abdomen of babies with a swollen abdomen, abdominal pain, and pain in the abdomen with a heated skewer, after which the pain ends. It is observed that religious, magical and realistic practices are used together in the treatment of jaundice. While the removal of dirty blood from some parts of the body gives the treatment a realistic quality, the practice of performing the treatment on three Wednesdays, burying rusty needles in the ground and having the jaundiced child look at the water gives it a magical quality; the recitation of water gives the treatment a religious quality. It is believed that the hands of these women, who treat many diseases such as jaundice, tonsillitis, warts, eczema, earache, neck pain, fracture-dislocation, evil eye and demon possession, are healing.

The treatment practices and practices of women healers, who are considered to be folk healers, are more common in rural areas rather than in the centre of Diyarbakır. Women healers make their medicines from herbs and plants found in the mountainous regions of Diyarbakır and its districts, which have a rich plant diversity due to the favourable climate. The treatment is mainly based on herbal remedies such as garlic, onion and olive oil. In addition to these,

animal-based products such as eggs and meat and mineral-based products such as salt, soap and iron are also used. The religious practices such as the treatment by saying ‘My Lord, healing is in your hand / Hz. Fatma is your saint’ and the recitation of prayers and verses in the treatment of most diseases are religious practices, while wrapping the baby in a yellow sheet to prevent jaundice, wearing gold, the belief that the treatments should last for three days, the practices in the treatment of evil eye and demon possession are magical practices. Religious and magical practices are usually performed together in treatments.

In this study, the role of women healers who have been treating diseases from the past to the present has been tried to be determined. We tried to examine the role of women healers in the society by revealing the methods they apply using religious-magical and herbal remedies. For this purpose, studies on women healers and studies on folk medicine in Diyarbakır region were examined. People living in the centre and districts of Diyarbakır and accepted as women healers were interviewed. As a result of the study, it was determined that women healers are actively involved in the treatment of diseases in Diyarbakır region even today and that they use both herbal and religious-magical methods. People prefer these healers in addition to modern medicine in the treatment of many diseases. These characteristics of women healers, whose hands are believed to be healing, contribute to their status in society.

Giriş

İnsan, yaratılışı gereği hastalanan bir varlıktır. Hastalık neticesinde insanın vücudunda yara, ağrı, sızı meydana gelebilmekte ve ruhen sıkıntılar yaşayabilmektedir. Bu durum, birey üzerinde önemli bir rahatsızlık yaratmaktadır. İnsanın en büyük sermayesi ve en büyük zenginliği olan bedenini muhafaza etmek ve yaşadığı maddi ve manevi sorunlardan kurtulmak için büyük bir çaba harcamaktadır. İnsan, bir yarası olduğunda iyileşmek için yarasına çamur sürer, yeri gelince bir yaprağı yarasının üstünü kapatmak için kullanır, deneme yanılma yoluyla çevresinde bulunan bitkisel, hayvansal ilaçlardan yararlanmaya çalışır. İnanışı gereği sıkıntılardan kurtulmak için dinsel-büyüsel işlemler de yapar. Bu çaba ve mücadelenin insanlık tarihin ilk devirlerinden beri sürdüğünü söyleyebiliriz. Bu nedenle halk hekimliğinin tarihinin insanlık tarihiyle başladığı, yani ilk insanın tedavi uygulamasıyla halk hekimliği de ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Özellikle tıbbın gelişmediği dönemlerde ve yerlerde halkın maddi ve manevi araçlar yardımıyla sağlığını korumak, hastalıklara karşı çare aramak ve hastaları sağlığına kavuşturmak, halk hekimliğinin temel amacıdır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve birçok alanda yapılan araştırma sonucu modern tıp önemli derecede gelişmiş olmasına rağmen geleneksel tıp hâlâ önemini korumaktadır. Süreç içerisinde zaman zaman işlevini yitirse de uygulamaları değişse de halk hekimliği uygulamaları, farklı şekillerde yeniden üretilmiş ve halkın vazgeçilmez tedavi uygulamaları arasında yerini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Halk hekimliği uygulamalarını gerçekleştiren kişiler daha çok çevremizde gördüğümüz, halkın teveccühünü kazanmış, bilgisine ve görgüsüne inanılan ve genelde büyüklerinden el aldığına inanılan, tecrübeleriyle kendisini halka kabul ettiren veya peygamber soyundan geldiğine inanılan insanlardır. Bu kişiler çevrelerinden gördükleri, duydukları ve bizzat dene-

meleri neticesinde elde ettikleri tecrübelerle halkı tedavi ederler. Son dönemlerde bazı halk hekimlerinin modern tıp imkânlarını da kullanarak röntgen ve tahlil sonuçlarından da faydalandıkları da tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, çeşitli hastalıkları bitkisel olarak tedavi eden kadın şifacıların alternatif tıp tarihindeki rolünü tespit etmeye çalıştık. Kadın şifacıların dinî-büyüsel yöntemler ve bitkisel ilaçlar kullanarak uyguladıkları tedavi biçimlerini inceleyerek toplum içindeki rollerini anlamaya çalıştım. Bu amaç doğrultusunda kadın şifacılar üzerinde yapılan çalışmalar ve Diyarbakır yöresinde yapılan halk hekimliği ile ilgili çalışmaları inceledim. Diyarbakır merkez ve ilçelerinde yaşayan ve kadın şifacı olarak kabul edilen kişilerle görüşmeler yaptım. Bu çalışmaların neticesinde kadın şifacıların Diyarbakır yöresinde, günümüzde bile aktif olarak hastalıkların tedavisinde rol aldıkları ve hem bitkisel hem dinî-büyüsel yöntemler kullanarak sağaltım yaptıklarını tespit ettim. Halk, birçok hastalığın tedavisinde modern tıbbın yanında bu şifacıları da tercih etmektedir. Bu bağlamda da elleri şifalı olduğuna inanılan kadın şifacılar, toplumda önemlerini ve yüksek statülerini korumaktadırlar.

1. Halk hekimliği ve kadın şifacılar

İnsan vücudunda ve ruh dünyasında meydana gelen her sorun ve her türlü olumsuzluk hastalık terimi ile açıklanmıştır. Şamanlara göre hastalık, insanı çevresindeki varlıkların etkilemesi sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsanoğlunun, yaşadığı doğa ile ilişkisi bozulduğunda, doğaya zarar verildiğinde ya da doğa ihmal edildiğinde veya vücuttaki mevcut elementlerden biri azaldığında insanda hastalık meydana gelir (Bayat, 2006; 205-252). Hastalığa sebep olan durumlar bireyin sadece kendi vücuduyla ilgili bir durumlar değildir. Yaratılışı gereği tabiattaki her unsurla ilişki içerisinde olan insanoğlunun bu unsurlarla olan sorunları ve bu unsurlarla arasında meydana gelen bozulmalar hastalığa sebebiyet vermektedir. İnsanoğlunun karşılaştığı hastalıklara karşı çare araması neticesinde halk hekimliği ortaya çıkmıştır.

Uluslararası literatürde “folk medicine” kavramına karşılık gelen halk hekimliği Türkçe kaynaklarda ve halk arasındaki “halk tıbbı, geleneksel tıp, halk tababeti, kocakarı ilaçları, alternatif tıp, tamamlayıcı tıp, halk sağaltmacılığı” gibi terimlerle ifade edilmektedir.

Halk hekimliği konusunda hem popüler hem de bilimsel düşüncede en yaygın düşünce, sosyal ve kültürel “ana akım”dan çeşitli şekillerde izole edilmiş ve ilginç bir şekilde “modern” bilgiden etkilenmemiş bir inanç ve uygulama bütünü temsil ettiği. Bu modelde, halk hekimliği genellikle hiyerarşinin zirvesinde yer alan resmî, bilimsel tıp ile en alt katmanda yer alan “ilkel” tıp arasında bir tür alt orta kesimde konumlanır. Bu şema kısmen, 19. yüzyılda büyük etki yaratan Anglo-Avrupa kültürel evrim teorisinin bir ürünüdür (O’Connor, B. B. and Hufford, D. J., 2001:15). Folkloristler genellikle sözlü aktarıma yoğun bir şekilde güvenmeyi, halk kültürünün tüm yönlerinin belirleyici bir özelliği olarak görürler. Halk hekimliği sistemleri, öncelikle sözlü kanallar aracılığıyla öğrenilen ve sürdürülen sistemlerdir. Bu nedenle halk hekimliği gelenekleri bölgesel farklılıklar gösterme ve belirli yerel koşullara uyum sağlama eğilimindedir. “Ayrıca, belirli bir etnik köken gibi önemli kimlik belirleyici özellikleri paylaşan gruplar veya nüfuslarla yakından bağlantılıdır (örneğin, Pennsylvania Alman Bräuche veya

powwow geleneği), geniş çapta paylaşılan kültürel miras (örneğin, birçok farklı Latin nüfusunun gıdalar, ilaçlar ve bedensel durumlar için sıcak/soğuk sınıflandırma endeksini kabul etmesi) veya ortak bölgesel etkiler (örneğin, Appalachian Güney'deki siyahlar ve beyazlar, bölgesel halk bitki bilimi ve bununla ilgili dünya görüşü ve hastalık nedenleri teorilerinin birçok yönünü paylaşır)" belirleyicidir (O'Connor, B. B. and Hufford, D. J., 2001:16) .

Halk hekimliği sistemleri öncelikle sözlü olarak aktarılır ve resmî olmayan bir statüye sahiptir; sağlık, uyum veya denge olarak görülür; beden, zihin ve ruh arasında karşılıklı ilişkiye inanır; vitalizmle ilişkilidir; büyülu veya doğaüstü unsurlar içerir; düşünceler ve duygular, etiyolojik faktörlerden etkilenir. Altta yatan nedenlerle ilgilenilir; pozitif/negatif enerjiler; enerjilerin aktarımı ve ahlaki tona sahiptir; hastalığın anlamına eğilir (O'Connor, B. B. and Hufford, D. J., 2001:18).

Halk hekimliği ile ilgili çeşitli görüşler ve tanımlar bulunmaktadır. Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini "Halkın olanakları bulunmadığı ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü." (1994: 139) olarak tanımlamaktadır. Orhan Acıpayamlı, hastalıklardan korunmak ve hastalıkları tedavi etmek amacıyla halkın başvurmuş olduğu doğal, dinsel-büyüsel yöntemlerin tümü "halk sağaltmanlığı" olarak tanımlamıştır (1978: 54). Eriş Asil, halk hekimliğini imkânsızlıktan veya başka nedenlerden dolayı halkın doktora gitmediği ya da gitmek istemediği durumlarda hastalıklardan korunmak, hastalıkları teşhis ve tedavi etmek maksadıyla gerçekleştirdiği pratiklerin tümü olarak tanımlar (1989: 33). Züleyha Ülger, özellikle tıbbın gelişmediği dönemlerde ve yerlerde hem fiziksel hem de metafiziksel nedenlerden kaynaklanan, insanoğlunun kendi imkânlarıyla ya da başka bir insan, ruhani bir varlık veya rüya gibi ruhani bir olay yardımıyla hastalıkları iyileştirmek amacıyla yaptığı gerçekçi, sihi, dinî yöntem ve uygulamaların hepsine birden halk hekimliği denildiğini ifade eder (2012: 15). Tanımlara bakıldığında insanoğlunun sağlıklı bir yaşam sürdürmek ve hastalıklara karşı mücadele etmek amacıyla birçok tedavi yöntemlerine başvurduğunu görmekteyiz. Özellikle tıp biliminin gelişmediği dönemlerde insanoğlu kendi imkânları ile hayat mücadelesini vermiş, karşılaştığı sorunlara çözüm üretme yoluna gitmiş, sağlığını korumak için çaba göstermiştir.

"Halk hekimi" ve "şifacı" terimleri, genellikle birbiriyle örtüşen ancak bazı ince farklılıklara sahip kavramlardır. Her ikisi de geleneksel şifa yöntemlerini kullanır ancak odak noktaları ve uygulama biçimleri farklı olabilir. Halk hekimi, toplum içinde nesilden nesle aktarılan bilgi ve deneyimlerle hastalıkları teşhis eden ve tedavi eden kişidir. Bu kişiler, genellikle bitkisel ilaçlar, masaj, doğal yöntemler ve bazı pratik uygulamalarla şifa sunar. Şifacı, fiziksel, zihinsel ve ruhsal rahatsızlıkları iyileştirmek için enerji çalışmaları, ritüeller, dualar veya doğaüstü güçlere başvuran kişidir. Şifacılık daha spiritüel ve enerji odaklı bir yaklaşım içerir. Her ikisi de geleneksel bilgi ve uygulamalara dayanır. Diyarbakır yöresinde kadın şifacılar aynı zamanda birer halk hekimi olarak da görev yapmaktadırlar. Bundan dolayı bu çalışmada kadın şifacılar tarafından yapılan tüm tedavi ve uygulamalara yer verilmiştir.

Hastalıkları tedavi için yapılan her bir uygulama ve iyileştirme, gösterilen her çaba bir hekimlik uygulaması olarak kabul edilir. İnsanoğlu rahatına düşkün bir varlık olduğundan yaşam kalitesini artırmak için tarih boyunca her toplumda her coğrafyada halk hekimliği

uygulamaları gerçekleştirmiştir. Dünyada kültürel olarak birbirinden farklı olan ve farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar her ne kadar bağımsız geleneksel tedavi sistemlerine sahip olsalar bile amaç fiziksel, psikolojik ve ruhsal olarak iyi oluşu sağlamak yani kişilerin yaşam kalitesini en iyi şekilde yükseltmektir (Baysal, 2023: 199). Geçmişten gelen bilgiler ve kültür kaybolmamış, zaman içerisinde form değiştirerek inanç ve coğrafya eksenli olarak gelişim göstererek modern tıbbın ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Halk hekimliğindeki gelişmeler ile toplumsal gelişmeler paralellik göstermektedir. Her toplum önceki dönem ve toplumlardan aldıkları bilgilerin ve pratiklerin üstüne bir şeyler katarak halk hekimliğini biraz daha ileriye taşımışlar. Dünyada hekimlik uygulamalarının ilk yapıldığı şehir Eski Mısır'da bulunan Thebai (Thebes) şehri kabul edilir. Tıp kelimesi kökünü bu şehrin adından alır. Çin'de tıbbın babası Shen Nung'dur. M.Ö. 3000 yıllarında yaşayan bu Çin imparatoru bitki ve hayvan yetiştirme konusunda yeni metotlar geliştirmesinin yanında birçok ilaç ve zehri kendi üstünde deneyerek tıba da önemli katkılarda bulunmuştur (Tözün ve Sözman, 2014: 58-59).

Eserlerin tercüme edilmesiyle Eski Mısır'da, Çin'de ve Mezopotamya'da halk hekimliği ile ilgili bilgiler ve gelişmeler İslam dünyasına geçmiş. Bu yolla birçok bilgi Müslümanlar tarafından öğrenildikten sonra zaman içerisinde bu konuda ilerlemeler sağlanmıştır. Milattan sonra 6. ve 8. yüzyıllarda bilim Batı'da gerilemiş. İslam ülkelerinde Hint, Eski Yunan ve diğer uluslara ait pek çok eser Arapçaya çevrilmesiyle ilim buralarda ilerlemeye başlamıştır. Halk hekimliğine ait bilgilerin İslam dünyasına geçip bugüne ulaşması bu tercümeler aracılığıyla olmuştur (Demirhan, 1985: 195). Atalarımızın binlerce yıl öncesinde yaşadıkları çevreyi tanıma, hastalıklarını tedavi etme, karşı karşıya kaldıkları sorunları anlamlandırma, problemlerle mücadele etme çabası neticesinde geleneksel halk hekimliği uygulamalarının ortaya çıktığını görürüz. Her şifacı gözlem ve deneyimlerini önceki bilgilerin üstüne ekleyerek yazılı ve sözlü olarak sonraki kuşaklara aktararak günümüz tıp biliminin temelleri atılmasına vesile olmuştur.

Günümüzde bile bazı Türk toplulukları arasında canlılığını sürdüren Şamanizm büyüye, sihre ve halk hekimliğine dayanmaktadır. Şamanlık inancına göre kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyamızda bizleri gözetin, koruyan ve ötekilerin mesajlarını bizlere ileten seçilmiş kişilerdir. Olağanüstü özelliklere sahip olan bu kişiler içi dışı ruhani varlıklarla dolu olup dağlarlar, rüzgârlarla, ağaçlarla iletişime geçerler. Ayrıca arkeolojik kazılar, sözlü gelenekler ve tarihî veriler kadın şamanları; otacı, falcı, kâhin, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadın şamanlar en eski tedavi uygulamalarını iyi bilen ve bunu başlarıyla uygulayan kişilerdir (Bayat, 2020: 19-21).

Abdulkadir İnan, Başkurtlar'da tedavileri gerçekleştiren emci kadından bahsetmektedir. Emci kadın, korku ya da başka sebeplerden hastalanan kişileri ve dudaklarda çıkan uçukları tedavi etmektedir. Sağaltıcı, tedavisinde ilaç yerine büyüye işlemlere başvurmaktadır. Yapılan tedavi şu şekilde anlatılmaktadır: Emci kadın, eline aldığı bir paçavrayı tutuşturup hastanın başı üzerinde dolaştırıp tekrar ocağa atar. Sonra ekmek parçalarını uçuk (Başkurtça "usuk") üzerine dokundurup köpeğe yedirir. Bir nevi ameliyat olan bu yöntem "uçuklama (usuktav)" denir. Kurşun dökme emci kadının uyguladığı diğer bir yöntemdir. İnançlarına göre korkan ya da herhangi bir sebepten hastalanan kişiye "kut kuymak" (kut, ruh, can de-

mektir), yani “can dökmek” gerekir. Kapta bulunan suya eritilmiş kurşun dökülür. Bu sudan bir hastaya bir yudum içirilir. Emci kadın kurşunu dökerken efsunlu sözler söyler. En sonunda kaptaki kurşunun aldığı şekle bakıp hastalığın nedenini söyler (İnan, 2017: 140).

Orta Çağ’daki büyücülük, cadılık ve sağaltım yöntemlerinden Şamanizm’deki şifacı figürüne ve günümüz Anadolu’sundaki “ocak” geleneğine kadar uzanan uygulamalar, halk hekimliğinde şifa anlayışının tarihsel sürekliliğini yansıtmaktadır. Bu pratikler üzerinden izlenen kadın şifacı figürü, kadınların tarihsel olarak sağlık alanında üstlendiği rollerin izlerini taşır (Kaplan, 2015: 190). Şifacılık, kültürler arası farklı biçimlerde gelişmiş, hastalık tedavisi, bitkisel ilaç üretimi ve ruhsal arınma gibi alanlarda uzmanlaşmış bireylerce sürdürülmüştür. Mitolojik anlatılar ve arkeolojik bulgular, şifacılık geleneğinde kadınların ayrıcalıklı bir konumda olduğunu göstermektedir. Kadının biyolojik olarak yaşam verme kapasitesi, ona sembolik düzeyde iyileştirici bir güç atfetmiş; bu da onu tarihsel-toplumsal bellekte hem yaratıcı hem de onarıcı bir figür hâline getirmiştir. Antropolojik veriler, kadınların üretim ve ev içi alanlarda, erkeklerin ise dışsal faaliyetlerde uzmanlaştığını; bu toplumsal iş bölümünün kadını doğurganlık ve şifa pratikleriyle özdeşleştirdiğini ortaya koymaktadır (Özcan Güler, 2022: 329).

Anadolu’da tarih boyunca yaygın olarak fiziksel hastalıklar, nazar, büyü gibi ruhsal hastalıklar gibi birçok hastalığın tedavisi halk hekimleri ve şifacılar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Anadolu, medeniyetler beşiği olarak halk hekimliğinin köklü bir tarihe sahip olduğu bir coğrafyadır. Anadolu coğrafyasında antik dönemde MÖ 1600’lü yıllara ait Hitit Tabletlerinde bitkisel ilaçlar ve büyüsel ritüellerle tedavi yöntemleri kaydedilmiştir. Kybela Kültündeki Ana tanrıça figürü, bereket ve şifa ile özdeşleştirilmiş; kadın şifacıların rolü ön plana çıkmıştır. İslamiyet sonrasında Anadolu’da şifanın simgesi haline gelen Lokman Hekim’in bitkisel reçeteleri ve ahlaki öğütleri nesilden nesile aktarılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Darüşşifalar (şifahaneler) kurulmuş, ancak kırsalda halk hekimliği geleneği devam etmiştir. “Ocaklılar” adı verilen aileler, belirli hastalıkların tedavisinde uzmanlaşmıştır.

Şamanizm inancı ve buna bağlı kültür öğelerinde olduğu gibi halk hekimliği uygulamalarının, İslam dininin kabulünden sonra bu dinin içerisinde de yer edinerek günümüze kadar ulaştığı görülür. Şamanların hasta sağaltma görevini Anadolu’da ocaklılar, otacılar, ebeler, şifacılar, kırık- çıkıkçılar (sınıkçı), aktarlar, saz şairleri (âşıklar, ozanlar), okuyucular-üfürükçüler, masal anaları üstelenmiştir. Şamanların temel görevlerinden olan halk hekimliği günümüzde Anadolu’nun farklı bölgelerinde bu kişiler aracılığıyla varlığını sürdürmektedir.

2. Diyarbakır halk hekimliği ve kadın şifacılar

Diyarbakır ve çevresi, binlerce yıl öncesine dayanan tarihinde peygamberler, sahabeler, evliyalar şehri olarak bilinmektedir. Şehir sınırları içerisinde bulunan bu Allah dostlarına ait türbe, ziyaret ve şifalı sulara halk hem hastalıklarının tedavisi hem de türlü sorunlarının çözümü için gitmektedir. Halkın, geçmişte olduğu gibi günümüzde de hastalandığında ya da bir problemi olduğunda öncelikle halk hekimliği yöntemlerine yöneldiğini, ilk olarak bunları tercih ettiği görülür. Halk, soğuk algınlığında öncelikle nane-limon veya ıhlamur kaynatıp içmeyi, herhangi bir ağrısında önce hacamat yapmayı ya da çevrede bulunan kaplıcalara gitmeyi, psikolojik bir rahatsızlığında bölgedeki türbelere, şeyhe ve imama gitmeyi tercih eder. Fiziksel bir darbe al-

dığında, kırık ve çıkıkta doktora gitmeden önce çevrede bulunan kırık-çıkıkçılara gitmektedir. Çocuk sahibi olmayan kadınlar, anneleri veya kaynanaları tarafında çevrede bilinen, güvenilen ve daha önceden yaptıkları tedavilerde başarılı olduğuna inanılan kadın şifacılar götürlmektedir. Yine çocukları sünnet etmek için özellikle kırsal kesimlerde hala hastane yerine bu işlemi yapan kadın şifacılar ve halk arasında sünnetçi olarak bilinen kişilere gidilmektedir. Egzama, siğil, sarılık gibi hastalıklarda ilk tercih edilen kişiler, şifacılar olmaktadır. Şifacılar tarafından yapılan tedavi uygulamaları sonucunda iyileşme olmazsa başka çare kalmazsa doktora gidilir. Halkın modern tedavide kullanılan ilaçların yan etkilerinin olduğunu düşünmesi, hastane iş ve işlemlerin fazla olması, maddi açıdan hastanelerin külfetli olması, halk hekimliğindeki tedaviler sonucunda iyileşme örneklerinin çokluğu ve bunun halk arasında dillendirilmesi gibi nedenler halkın hastane yerine şifacıları tercih etme sebepleri olarak gösterilebilir. Günümüzde tıp alanında meydana gelen gelişmeler ve şifacıların sayısının azalması, şifacıların her hastalığı tedavi edememeleri, modern cihazlarla hastalığın teşhisinin daha rahat yapılması halkın modern tıba yönelimini artırmaktadır. Buna rağmen modern tıbbın halen birçok hastalıkta insanların ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması, bu hastalıklara bir çözüm bulamaması kişileri halk hekimlerine yönlendirmektedir. “Birçok hasta doktora gittikten sonra ömrünün çok az kaldığı *söylendiğinde* ve artık yapacak bir şeyimiz yok denilip eve gönderildi. Bazıları çevrede bulunan güvenilen, tavsiye edilen halk hekimlerine gitti. Bu kişiler tarafından gerçekleştirilen uygulamalarla bir süre sonra iyileştiklerini gördük.” (KK1).

Halk hekimi olarak bilinen kişiler, sıradan insanlar değildir. Bu kişiler bulundukları çevrede bilgilerine, görgülerine, tecrübelerine güvenilen, inanılan dededen, babadan, annelerinden el aldığına inanılan insanlardır. Bu kişiler, sahip oldukları tecrübe yardımıyla o güne kadar çevrelerinde duydukları ve bizzat deneyerek, sınavarak faydasını gördükleri bitkilerden faydalanarak kimi hastalıklara reçete sunmalarıyla dikkat çekmektedirler. Günümüzde bazı şifacılar modern tıbbın olanaklarından yararlanmakta, hastanede yapılan röntgen, ultrasonografi, tahlil sonuçlarını da hastalarından istemektedirler (Sever, 2001: 144-145). Diyarbakır’da şifacılık faaliyetleri hem kadınlar hem de erkekler tarafından yapılagelmiştir. Ancak, pîrik adı verilen şifacılar genellikle kadınlardan oluşurken, erkek şifacılar da farklı adlarla bilinir ve farklı alanlarda uzmanlaşmışlardır. Erkek şifacılar daha çok kırık-çıkık tedavisi ve cin çıkarma gibi konularda uzmanlaşmışlardır. Ancak bazı tedavi yöntemleri her iki cinsiyet tarafından da uygulanabilmektedir.

Diyarbakır’da pîrikler ve kadın ocaklılar kadın şifacı olarak bilinen ve kendilerine has tedavi yöntemleri olan kişilerdir.

2.1. Pîrikler

Diyarbakır’da toplumun ileri gelenlerinden olan yaşlılar, şeyhler, hocalar ve imamlar bulundukları bölgenin yöneticisi, lideri konumundadırlar. Bu kişiler arasında, bu statünün dışında hastalıkları tedavi etme, muska yapma gibi özelliklere sahip olanlar da vardır. Kadın şifacılar ise halk hekimliğinde tecrübe kazanmış yaşlı kişilerdir. Bu kadın şifacılar ocaklı, pîrik (ebe, nine, kocakarı); tedavi yöntemlerine ve kullanılan ilaçlara yörede Kürtçe *dermanê kurmanci* adı verilir. Pîrikler ve ocaklılar, toplumda halk hekimliği noktasında önemli görevler üstlenmişler.

Diyarbakırda pîrikler, halk hekimliğiyle uğraşan, şifa dağıtan ve manevi rehberlik yapan bilge kadınlar olarak bilinirler. Geleneksel şifa yöntemleri, bitkisel tedaviler, ruhsal ritüeller halk arasında önemli bir yer edinmişlerdir. Pîrikler, bitkilerden elde ettikleri çay, macun, merhem ve yağlar aracılığıyla hastalıkların tedavisinde etkin bir rol oynamaktadır. Korku, nazar ve olumsuz enerjilerden arınma amacıyla kurşun dökme uygulamaları gerçekleştirilmektedirler. Manevi temizlik süreçlerinde ise belirlenen dualar eşliğinde su ve tuz kullanımı öne çıkmaktadır. Kırık ve çıkıklarla ilgili tedavi yöntemleri uygulanmakta ve bu rahatsızlıkların düzeltilmesi için özel el teknikleri tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, kas ve eklem ağrılarının hafifletilmesi amacıyla zeytinyağı ve kekik yağı ile masaj uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu pratikler, pîriklerin geleneksel sağlık anlayışını ve ruhsal iyileştirme yöntemlerini yansıtmaktadır. Doğumu kolaylaştırıcı bitki çayları hazırlayan bu hekimler aynı zamanda doğumu gerçekleştirirler ve lohusa döneminde enerji temizliği yaparak annenin ruhsal ve fiziksel iyileşmesini desteklerler. Pîrikler, Diyarbakır ve çevresinde geleneksel halk hekimliğiyle halkın sağlığını korumaya yardımcı olan önemli figürlerdi. Bu şifa yöntemleri, günümüzde alternatif tıp ve doğal tedavi yöntemleriyle benzerlik göstermektedir.

Kadın hastalıklarının tedavisinde, özellikle geçmişte doktorların yetersizliği ve kadınların mahremiyet gerekçeleriyle erkek hekimlere gitmek istememeleri nedeniyle pîrik adı verilen kadın şifacılar tercih edilmiştir. Modern tıbbın gelişmesiyle bu geleneksel şifacıların sayısı azalmış olsa da kırsal bölgelerde halk hekimliği uygulamaları içinde varlıklarını sürdürmektedirler. Pîrikler yalnızca doğumda değil gebeliğin tespiti, doğum sonrası anne ve bebek bakımı gibi süreçlerde de etkin rol üstlenirler. Diyarbakır'daki aktarlar, kadınsal rahatsızlıklarda başvuran kişileri hâlâ bu şifacılar yönlendirmektedir. Kadın şifacılar uygulamalarını maddi beklenti olmaksızın “Allah rızası” için yaptıklarını belirtmekte; halk ise onlara gönüllü olarak para veya hediye sunmaktadır (Aslan, 2018: 154).

2.2. Ocaklılar

Birer şifacı olarak kabul edilen kadın ocaklılar, Diyarbakır yöresinde hastalıkların tedavisinde başvurulanan birer kadın şifacı olarak kabul edilebilir. Diyarbakır'da son dönemlerde sayıları gittikçe azalmakla beraber hâlâ bu geleneği yaşatan aileler ve bireyler vardır. Bazı hastalıklarda uzmanlaşmış, tedaviyi daha çok dinî-büyüsel yollarla yapan ve elinde şifa olduğuna inanılan aile için “ocak” veya “ucağ” terimi kullanılırken hastalığı tedavi eden aile fertlerine ise ocaklı denilmektedir. Hem erkek hem de kadın ocaklılar vardır. Erkek hastalara erkek ocaklılar bakarken kadın hastalara da kadın ocaklılar bakmaktadır. Ocaklı olma durumu soya bağlı olarak devam eden bir durumdur. Geleneğin devam etmesi için zamanı gelince aile büyükleri küçüklere el verir. Diyarbakır'da bazı ocaklar seyit olduklarını ve ellerinin şifalı olmasını sağlayan etmenin bu olduğunu ifade eder. Egzama, siğil, bademcik, kulunç gibi hastalıkları tedavi eden ayrı ocaklar vardır. Hatta birden fazla türü olan egzamanın her türünün de ayrı ocağı vardır. Ocaklı yanına gelen hastayı inceler, kendisinin tedavi edeceği tür değilse onu başka ocaklıya yönlendirir. Bunların dışında karıncalık/kumru ocağı, uçuk ocağı, dağlama/alazlama ocağı, sihir/ büyü/ tılsım ocağı, ahsun (Efsun- Afsun) ocağı, kurşun dökme ocağı ve nazar değmesi ocakları bulunmaktadır. Ergani'de tespit edilen bir mâni, Di-

yarbakır halk hekimliğinde ocakların önemi vurgulaması noktasında dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Mâni, ziyaret ve ocak kültürünü ortaya koyması açısından önemlidir:

Ergani'miz bucaktır

Gülü deste kucaktır

Ergani'nin kızları

Ziyarettir, ocaktır. (Uçak, 2007: 96-99)

Ocaklı olma, el alma ve verme işlemleri ile gerçekleştirilirken bu durum “izinle” ve “kan bağı” ile olmaktadır. İzin genellikle büyük baba, büyük anne, dede, baba, anne gibi kendisinden önce gelen büyüklerden alınmaktadır. Silvan’da soya bağı olmadan ocaklının izin verdiği aile dışındaki kişiler de ocaklı olabilmektedir. Daha fazla kişiye ulaşmak ve ocaklının olmadığı bölgelerdeki insanlara da yardım etmek için aile bireyleri dışındakilere de izin verilmektedir. Bir takım ayet, dua ve tekerleme gibi dinî-büyüsel nitelikli uygulamalarla izin verme gerçekleştirilmektedir. Yapılan işlemin sonunda:

Ben bu izni sana verdim ki

Yanına gelen her Müslümana

Yardım edesin, onları boş göndermeyesin. (Aslan, 2018: 151) denilerek izin verme işlemi sonuçlanır. Bu işlemin sonunda ocaklıda bulunan manevi güç izinliye geçer.

Diyarbakır yöresinde ocaklılar genelde kadınlardan oluşmaktadır ve bunların kendilerine özgü tedavi uygulamaları vardır. Bu şifacılar hastalıkları genellikle dinî-büyüsel ve bitkisel-madensel yöntemler kullanarak tedavi eder. Hastalığa ve tedaviye göre sadece dinî-büyüsel ya da sadece bitkisel-madensel yöntemler kullanabildikleri gibi her iki yöntemi bir arada kullandıkları da görülmektedir. Hastanın tedavi sonrası iyileşmesindeki en önemli etken bu uygulamaların kendisine fayda sağlayacağına olan inancıdır. İnanç boyutu ocakların tedavi uygulamalarında oldukça önemlidir. Eğer bir hasta başkasının zorlamasıyla ocağa gitmişse ve ocakta iyileşebileceğine dair inancı yoksa tedavinin o kişiye bir faydası dokunmayacağı ifade edilir. (Aslan, 2018: 27-151). Yöredeki halk hekimliği uygulamalarının başarıya ulaşmasındaki temel koşul hastanın şifa bulacağına inanmasıdır. Bu inanç halk hekimliğinin bir parçası olarak işlev görür. İnanma ile önce hastanın daha sonra hastalığın iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple halk hekimine giden hastaya hem çevresindekiler hem de hekimler bu durumu anlatır.

3. Kadın şifacıların kullandığı tedavi yöntemleri

Halk hekimliğinin amacı, kullandığı maddi ve manevi araçlar yardımıyla halkın sağlığını korumak ve hasta kimseleri sağlığına kavuşturmadır. Bu amaç çerçevesinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Orhan Acıpayamlı yaptığı çalışmalarda altı sağaltma türüne rastlamıştır. Bunlar: İvrasa yoluyla yapılan sağaltmalar, parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar, dinsel yolla yapılan sağaltmalar, bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar, hayvan kökenli emlerle yapılan sağaltmalar, maden kökenli emlerle yapılan sağaltmalar (Acıpayamlı, 1989: 2-4). Erman Artun da halk hekimliği sağaltma yöntemlerini iki ana başlıkta incelemiştir: Büyü niteliği taşıyan halk ilaçlar, korunma ve sağaltma yöntemleri ile *büyüsel ve gerçekçi nitelik*

taşıyan halk ilaçları, korunma ve sağaltma yöntemleri. Birinci başlık altında yatırlar, ocaklar, üfürük-afsun-urasa ve kutlu yerler sayılabilecekken; diğer başlıkta ırvasa, parpilama, dinsel yolla yapılan, bitki kökenli emlerle yapılan, hayvan kökenli emlerle yapılan, maden kökenli emlerle yapılan sağaltmalar sayılabilir (Artun, 2005: 203-206). Diyarbakır’da kadın şifacıların genel olarak kullandıkları yöntemler aşağıda verilmiştir.

3.1. Dinsel-büyüsel yollarla tedaviler

Toplumun inanç yapısı, hayatın birçok alanını şekillendirdiği gibi halk hekimliğini de etkilemektedir. Kadın şifacılar hastalıklarla ilgili uygulamalarda dinsel-büyüsel yollarla tedaviyi oldukça çok tercih etmektedir. Şifacılar, uygulamalarında ayetler okumakta ve dua etmektedirler. Tekerleme gibi sözleri de yoğun şekilde kullanmaktadırlar. Şifacılar, bu tür uygulamaların yanında bitkisel, hayvansal, madensel maddeleri de kullanırlar. Bu uygulamaların bir arada kullanıldığı da görülmektedir. Bu tür durumlarda ilk önce dinsel nitelik taşıyan uygulamalar, sonra büyüsel nitelik taşıyan uygulamalar, en son da bitkisel, hayvansal ve madensel uygulamalar gerçekleştirilir. Ocaklı, sarılık ve egzama tedavisinde kirli kanı akıttıktan sonra sarılık ipi denilen bir ipi keser ve Felak, Nâs ve Fatiha sureleri üç defa okuduktan sonra:

Rabbim şifa senin elindedir,

Hz. Fatma senin evliyandır

Ben de senin bir kulunum

Bu hastalığı iyileştirmeyi nasip et (KK2) der. Bu işlemlerden sonra gerekirse bitkisel emlerle tedavi desteklenir. Aydın ilindeki hekimler arasında da Diyarbakır’daki Hz. Fatma’nın iyileştirici gücüne olan inancın benzerine rastlamaktayız. Ocaklı, tedavi esnasında dualar ve bildiği dörtlükleri okur. Ocaklı, kendisindeki iyileştirici gücün Fatma Ana’dan geldiğine inandığı için bu dörtlüklerde genelde;

El benim elim değil, Fatma anamızın eli

Sebebi kuldan dermanı Allah’tan

Hastanın şifası için” şeklinde başlamaktadır.

Doğu Türkistan’da da Müslüman kamlar, Hz. Fatma’nın pirleri olduğunu ifade eder. (Ülger, 2012: 191). Hz. Fatma’nın şifalı olduğuna inanılan ve kuşaklar boyu aktarılan eli, Kur’an okunması, tekerlemelerin söylenmesi ve sarılık ipinin kesilmesi ile halk hekimliğinde dinî ve büyüsel işlemlerin bir arada kullanıldığını göstermektedir.

Kadın şifacılar, aynı zamanda nazar ve cinlerden kaynaklandığına inanılan hastalıkların tedavisini de dinsel-büyüsel yollarla gerçekleştirmektedirler. Arapçada bakış ve bakma anlamlarına gelen nazar bu anlamından sıyrılarak bakma anında meydana gelen kötü enerji manasında kullanılmaya başlanmış. Herhangi bir varlığa imrenerek bakma neticesinde o varlıkta meydana gelen olumsuz durum nazar değmesi olarak kabul edilir. Çekemezlik ve kıskançlık gibi durumlar da nazar değmesi için bir neden olarak kabul edilir. Nazar için halk hekimliğine başvurulduğu gibi nazarın kuvvetli olduğuna inanıldığında iyileşmenin olamayacağı ve durumun ölümle sonuçlanabileceğine inanılmaktadır.

Nazar değmesi neticesinde insanlarda ve hayvanlarda meydana gelen hastalıkları, sıkıntıları ve diğer olumsuz durumları gidermek amacıyla birçok dinî ve büyüsel işlem yapılır. Halk bu durumlarda kadın şifacılar ve nazar ocaklarına başvurmaktadır. Kur'an'dan ayetler okunması, dua edilmesi, kurşun dökme, ocaklı tarafından hazırlanan karışımların ve bazı maddelerin yakılarak kokusunun nazar değdiğine inanılan kişilere ulaşmasının sağlanması, kara dikenin okunmuş tuz içine konularak yakılması gibi uygulamalar Diyarbakır'da kadın şifacılar tarafından gerçekleştirilen dinî ve büyüsel işlemler arasında sayılabilir.

Ocaklı, nazar değmiş olan kişi tarafından kendisine getirilen herhangi bir hayvanın uyluk kemiğine bir şeyler okuyarak nazar değdiğine inanılan kişinin başında kırınca nazarın etkisinin yok olacağına inanılır (Aslan, 2018: 112). Şifacı kadın, tuza bir şeyler okur ve içine kara dikenler koyar. Bunları nazar değen kişinin evinde yakarak kokunun ev halkına gitmesini sağlar. Bu uygulama hem nazarın etkisini yok etmek hem de nazardan korunmak için yapılır (KK1).

Diyarbakır yöresinde kadın şifacılar tarafından dinî- büyüsel yöntemlerle sağaltılan hastalıklar genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Ağrı/ateş, baş ağrısı, egzama (bîrov), nasır, siğil (balûk), altına kaçırın çocuklar, korku oluşturan çocuklar, çocuğu olmayan kadınlar, sarılık olan çocuklar ve nazar (göz) değmesi ile cin çarpması gibi durumlar.

3.2. Bitkisel, hayvansal ve madensel emlerle yapılan tedaviler

İnsanoğlu, özellikle şehirleşmenin ve teknolojinin gelişmediği dönemlerde doğayla iç içe yaşamış ve karşılaştığı sorunlar ve hastalıklar için çözümleri doğada aramıştır. Küçük bir ağrı, çocuk sahibi olamama, sancı veya baş ve boyun ağrısı gibi durumlarda çareyi bitkiler, otlar, taşlar ve hayvanlar gibi doğal unsurlarda bulmuş; kırık-çıkıkçılara, türbelere ve şifalı sulara başvurmuştur. Diyarbakır yöresi sahip olduğu dağlar, ovalar ve iklim özelliklerinden dolayı zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Şifacıların hazırladıkları ilaçlar dağlarda ve nehir kıyılarında yetişen bitkilerden oluşmaktadır. Sarılık ve egzama gibi hastalıkların tedavisinde bölgenin hemen hemen her yerinde yetişen kantaron otu(botav), yörede üretimi fazla olan üzümünden yapılan pekmez kadın ve çocuk hastalıkları başta olmak üzere birçok hastalıkta, iltihaplanma ve mide hastalıklarında yabancı nane(pung) kullanılmaktadır. İnsanlar için kullanılan “hekim” terimi şifalı özelliklerinden, halk hekimliğindeki önemi ve çok faydalı olması nedeniyle bazı bitkiler için de kullanılmaktadır. Bölge halkı birçok hastalığın önlenmesi ve tedavisi için kullandıkları pekmez, kantaron otu (botav), sinirotu (pelçimhewêz) gibi bitkiler için “bu bitkiler iyi birer hekimdir.” der (Aslan, 2018: 30). Tedavi, ağırlıklı olarak sarımsak, soğan, zeytinyağı gibi bitkisel kökenli emlerle yapılmaktadır. Bunların dışında bazı tedaviler de yumurta, et gibi hayvansal kökenli emler ve tuz, sabun ve demir gibi madensel kökenli emlerle yapılabilmektedir.

3.3. Parpılama yoluyla yapılan tedaviler

Anadolu'nun değişik bölgelerinde bir sağaltma aracı olarak kullanılan ve hastanın vücudunu dağlama şeklinde yapılan bir uygulama olan parpılama, Diyarbakır ve çevresinde kadın şifacıların kullandığı yöntemler arasında bulunmaktadır. Parpılama ateş veya ateşte kızdırılmış bir nesnenin hastanın belirli organlarına değiştirilerek gerçekleştirilen bir tedavi tekniğidir (Belek, 1990: 97–98). Diyarbakır'da da dağlama olarak ifade edilen bu uygulama,

karın ağrısı ve şişkinliği olan kişilerin karın bölgesinin ateşte ısıtılan bir metal veya tahtanın değdirilmesi biçiminde yapılır. Daha çok çocukların karın ağrısı tedavisinde kullanılırken zaman zaman yetişkinler için de yapıldığı tespit edilmiştir. Çok dut yiyen çocukların karın ağrısı olduğunda büyük oranda bu uygulama yapılmaktadır.

4. Diyarbakır’da kadın şifacılar tarafından gerçekleştirilen halk hekimliği uygulamaları

Şifacılık tarihinde önemli bir yere sahip olan kadın şifacılar toplum oldukça değer verir. Yıllarca bulundukları çevreye şifa dağıtan bu kişilerin her birinin yaptığı işi sanatsal bir ritüele dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Atalarından aldıkları iyileştirme pratiklerine deneyimlerini de ekleyerek sonraki kuşaklara aktarırlar. Dünyanın çeşitli yerlerinde olduğu gibi Diyarbakır’da da kadın şifacıların birçok hastalığı kendilerine ait yöntemlerle tedavi ettikleri tespit edilmiştir. Aşağıda, Diyarbakır ve ilçelerinde ocaklı ve pîrik adı verilen kadın şifacılar tarafından tedavi edilen hastalıklara ve tedavi uygulamalarına yer verilmiştir:

4.1. Doğum öncesi, esnası ve sonrası

İnsan doğasında neslini devam ettirme duygusu vardır. Bunu ancak çocuk sahibi olarak gerçekleştirilebilir. Çocuk sahibi olan bireyler için bu durum çoğu zaman bir gurur kaynağıyken çocuk sahibi olamayanlar için ise durum tam tersi bir hal alır. Erkeğin ve kadının toplum içerisindeki statüsü ve değeri çocuğunun olup olmaması durumuna göre belirlenir. Evli çiftler için çocuksuzluk, diğer Anadolu illerinde olduğu gibi Diyarbakır halkı tarafından da önemli bir problem olarak görülmüştür. Evliliğin ilk aylarından itibaren özellikle akrabalar, evli çiftlerden bebek beklentisi içinde olduklarını belirtirler. Evliliğin üzerinden kısa bir süre geçmiş olsa bile kadın hamile olmadığı takdirde, özellikle kadında bir problem olduğu düşünülür. Bu süre uzadığında kadın “kısırlık” eleştirisine tutulur. Toplumdan tamamen dışlanır, “hain veya kötü kadın olduğu için Allah ona evlat vermiyor”, “soyu kurumuş” ve “yarım kadın” gibi ithamlara maruz kalır. Toplum içerisinde acınacak bir pozisyona sokulur. Belirtilen bu durumlar erkek çocuk sahibi olmayan kadınlar için de gerçekleşir. Bu durum, boşanmalara ve kuma getirilmesine sebebiyet vermektedir. Toplum içerisinde bu sorunların kaynağı kadın görüldüğünden tedavilerin ve inanışların merkezinde de kadın vardır. Toplumsal baskı sebebiyle kadın, çocuk sahibi olmak için her yolu dener. Aynı zamanda aşağılanma ve üzerine kuma getirilme korkusu ve psikolojik baskılardan kurtulmak amacıyla kadın, çocuk sahibi olmak için birtakım çareler arar (Biçer, 1991: 1-2). Toplumda bir statü ve saygınlık kazanmada ve neslin devamını sağlamada doğum hem erkek hem de kadın için oldukça önemlidir. Bu yüzden çocuksuzluk toplum içerisinde hem erkek hem kadın için bir aşağılanma, küçümseme, bir eziklik nedenidir. Ancak erkek egemen bir toplum yapısına sahip olduğumuzdan genellikle kadınlar çocuksuzluğun sorumlusu olarak görülmektedir (Örnek, 2000: 132).

Bölge halkı çocuk sahibi olmak için modern tıp tedavilerin yanında başka yöntemler de dener. Çevrede adı sanı bilinen şeyh ve hocalara giderek muska yaptırırlar, türbelere giderler ve bitkisel-madensel ilaçlar kullanırlar. Pîrik olarak adlandırılan ve kadın doğum uzmanı olarak kabul edilen yaşlı kadınlara baş vururlar. Bu şifacıların bazılarının ellerinin şifalı olduğuna inanılır ve onlara kutsallık atfedilir:

Anneannemin elinin şifalı olduğunu herkes bilirdi. Elini sürdüğü hastalar şifa bulur, çocuğu olmayan kadınların çocuğu olurdu. Çocuğu olmayan kadınlar yanına gelirdi ve o da şifalı elleriyle onlara dokunurdu, bir süre sonra çocukları olurdu. Kendisine gayb âleminde taç indiği söylenirdi, bu kişilerin ellerinin şifalı olduğu ve ölüleri görebildik-leri ifade edilirdi. (KK4)

Kadının çocuğunun olmamasının sebeplerinin başında göbek düşmesi gelir. Çocuğu olmayan kadınların göbeğinin düştüğüne inanılır. Bu yüzden en çok başvurulana ve pîrikler tarafından gerçekleştirilen yöntemlerin başında göbek kaldırma yöntemi gelir. Bu yöntem, bazı yerlerde göbek kaldırma, karın kaldırma ve mide kaldırma şeklinde farklı adlandırılabilir da kullanılan yöntem aynıdır. Bu tedaviyi daha çok pîrik adı verilen kadın şifacılar yapar. Pîrikler göbeği düştüğü söylenen kadının karnını sıcak su ve sabunla yıkar ve göbeğini yuvarlar. Bu uygulamayı üç defa yapar. Bazen sadece bu uygulama yapılırken bazen de bu uygulamayla birlikte bitkisel tedavi de uygulanır (Aslan, 2018: 60). Ergani’de kadının çocuk sahibi olmamasının sebebi olarak rahimin bozulması gösterilir. Bu yüzden köydeki pîriklere gidilip eğri olan rahim düzeltilir. Bu kadınlar, kasık ve göbek çekmenin yanı sıra yöreye özgü çeşitli uygulamalarla kısır kadınları tedavi etmeye çalışırlar. Bu şifacılar, bölgede oldukça çok bulunan ebeğümeci (tolik) kaynatıp kadının göbeğine bağlar ve kadını bu bitki suyunun buğusu üzerine oturturlar. Bu uygulamalar, dört gün devam eder (Akyol, 2013:13).

Pîrikler tarafından çocuğu olmayanlara yönelik yapılan bitkisel emlerle tedavi önemli yer tutmaktadır. Bitkilerle tedavi pîrikler tarafından yapıldığı gibi hasta kadınlara veya yakın akrabasına tarif edilerek de kendilerince de yapılması sağlanır. Şifacı tarafından en çok ebeğümeci otu (tolik), gülhatmi çiçeği (hîro çiçeği), badem, hakiki zeytinyağı, dut, soğan ve bunlarla yapılan karışımlar kullanılır.

Birçok uygulama yapılır, en önemlileri şunlardır: Ceviz içi ve badem havanda dövülüp krem haline getirildikten sonra balla karıştırılır, kadına yedirilir. Çam sakızı ile süt karışımı içilir. Taze toplanan ebeğümeci otu ve gülhatmi çiçeği küçük küçük doğranarak bir tencereye konulur ve suda kaynatılır. Bir leğene boşaltılan bu karışımın üzerine kadın oturur ve buharı ile tedavi edilir. Bir süre sonra eğer kan akarsa kadının hamile kalacağına inanılır. (KK5)

Pîrikler, çevrede bulunan bitkisel emlerden faydalanarak farklı karışımlar hazırlar ve farklı tedavi yöntemleri uygularlar. Şifalı olduğu kabul edilen bitkilerle kısırlık giderilmeye çalışılır. Birçok faydası olduğuna inanılan sarımsak, kadının rahmine konulur. Bu şekilde bir gece uyuması istenir, sabah olduğunda kadının ağzından sarımsağın kokusunun gelip gelmediğine bakılır. Ağzından sarımsak kokusu geliyorsa kadının kısır olduğuna inanılır.

Birçok faydasının yanında yumurtalıklardaki mikropları öldürdüğüne inanılan aslanpençesi otu, kaynatılıp içilir. Yine bölgede şifa kaynağı olarak kabul edilen ve birçok yemekte de kullanılan yarpuz (yabani nane, pung) ve hardal otu kaynatılır ve sabah akşam yemekten önce içilir. Bu karışımların belli bir süre tüketilmesi gerekir. Bunların nasıl kullanılacağı ne kadar kullanılacağı şifacılar tarafından hastaya anlatılır. Zencefil, karanfil, kara üzüm, sarı kök, nebat şekeri, çam sakızı havanda dövülür. Hamur şekline getirilen bu karışım sabah, öğle, akşam vakitlerinde karnın üstüne bırakılır. Hayız döneminde olan kadının karnının üstüne zeytinyağı ve üzüm bulamacı konulur. Bu karışım akşamdan sabaha kadar orada kalır ve işlem üç gün

boyunca yinelenir. Sabun, süt ve un karıştırılarak rahim ağzına konulur. Bu işlemlerle kısırlık giderilmeye çalışılır (Aslan, 2018: 62). Tedavilerde bölgede bulunan bitkilerin yoğun olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin, üzüm Diyarbakır ve çevresinde bolca yetiştirilir. Tedavilerde üzümünden yapılan pekmez ve bulamacın çok kullanıldığı görülür.

Çok tanelere sahip olan nar, bu özelliğiyle bereket ve üretkenliğin sembolü olarak değerlendirilir. Bu sebeple rahme konan narın, kadında üretkenliği sağlayacağına inanılır. Ezilerek sakız haline getirilen kara üzüm, bir tülbent üzerine serilerek yakı şeklinde gebe kalması için kadının beline sarılır. Ocaklı kadın/ebe, küçük bir nara ip bağlayarak çocuğu olması istenen kadının rahmine koyar (Sever, 2001: 98). Kaynak kişilerden Diyarbakır’da da buna benzer bir uygulama olduğunu öğreniyoruz. “Kadının çocuğunun olmamasının sebebi rahimde mikropların olmasıdır. Bu mikropları öldürmek için kadının rahmine nar suyu damlatılır.” (KK6).

Çocuğun cinsiyetinin ne olacağı anne, baba ve akrabaların en çok merak ettiği konulardan biridir. Soyun devamını sağlayacak olması, evin geçimine katkı sağlaması, ailenin gücüne güç katacağı ve mirasın erkeğe geçmesi gibi düşüncelerden dolayı ilk çocuğun erkek olması isteği hemen hemen her ailede vardır. Diğer yörelerde olduğu gibi Diyarbakır’da da doğacak çocuğun erkek olmasına çok önem verilir. Çocuğu olmayan kadınlar ve aileler için kullanılan “soyu kuru” ve “kör ocak” ithamları, erkek çocuğu olmayan aileler ve kadınlar için de kullanılır. “Ocağının, evini kapısı kapanmaması için en azından bir oğlu olsaydı.” vb. sözler kullanılır.

Muhafazakâr değerlere sahip olan bölgede, doğumdan önce cinsiyetin öğrenilmesi doğru görülmez ancak bununla ilgili bazı inanışlar ve uygulamalar da tespit edilmiştir. Uygulamalar genelde pîrikler tarafından yapılır. Şifacılar, ilk önce hamile kadının karnını el ile kontrol ederler. Karnın sağ tarafı kabarık ve şiş ise erkek çocuk olacağına aynı durum sol taraf için söz konusu ise kız çocuk olacağına inanılır. Kadının eline gelen et parçası salatalık gibi ince ve uzunsa çocuğun erkek, yuvarlak ise kız olacağına inanılır. Aynı zamanda annenin karnına bakılır; karın kısmı sivri görünümdeyse yine çocuğun erkek olacağı, top şeklindeyse kız olacağına inanılır. Yine el ile yapılan kontrolde çocuğun başı sol taraftaysa kız, sağ taraftaysa erkek olacağı inanılır.

Diyarbakır’da doğumun kolay olması için birçok inanış ve uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamalar, Anadolu’nun birçok bölgesi ile benzerlik göstermektedir. Dinsel-büyüsel uygulamaların yanında farklı inanışlar da tespit edilmiştir. Diyarbakır merkezi ve köylerinde rahat bir doğum için hamile kadına okunmuş su, çay, süt ve sıcak pekmez içirilir, başında dua edilir, hamile kadın odanın içinde gezdirilir. Bazı yerlerde kadının kocasının ayakkabısına su konur ve kadına bu sudan içirilir. Doğumdan sonra doğumu gerçekleştiren şifacı kadına elbiselik, kumaş, lif, yama ve para gibi hediyeler verilir (Akyol, 2013: 15). Doğum esnasında diğer aile bireylerinin doğum kolay olsun diye Kur’an okumaları, anne adayına okunmuş su içirilmesi, Kastamonu İnebolu ilçesinde de uygulanmaktadır (Saygı, 2018: 98). Çocuğu olmayan kadınların şeyhe, hocaya ve ziyaret yerlerine götürülmesi, buralarda dua edilip muska yapılması gibi uygulamalara Ergani halk kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda da tespit edilmiştir (Akca, 2009:28-29). Hz. Meryem’in bir hurma ağacının altında doğum yaptığı inancından dolayı -diğer yörelerde olduğu gibi- Diyarbakır’da hamile kadın, eğer hurma yerse

doğumunun kolay geçeceğine inanılır. Aynı zamanda kutsallığından dolayı zembem suyunun içilmesinin de doğumun kolay geçmesine vesile olacağına inanılır. Bu inanışlardan dolayı şifacı kadın tarafından doğumdan önce kadına hurma yedirilir, zembem suyu içirilir. Yine şifacıların tavsiyeleri neticesinde doğumun kolay geçmesi için öncesinde kadın ziyaretlere, türbelere götürülür, doğum esnasında okunmuş su içirilir, Kur'an okunur, bol bol dua edilir.

Doğumu yaptıracak kişinin seçimi doğum yaklaştıkça yapılan hazırlıklar arasında başta gelir. Geleneksel kültürde bu kişi ebedir (Alp, 1964: 35–37). Son dönemlerde doğumun daha çok hastanelerde ve eğitilmiş kişiler tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan araştırmada 2016 yılında dünyada gerçekleşen tüm canlı doğumların %78'inin ebe, hemşire veya doktor gibi alanında uzman, eğitimli kişiler aracılığıyla gerçekleştiği tespit edilmiştir. TNS 2018 verilerine göre Türkiye'de ise sağlık personeli aracılığıyla gerçekleşen doğumların oranı %99,2'dir. Türkiye'nin Doğu bölgesinde eğitimli sağlık personeli aracılığıyla gerçekleşme oranı %98,1 ile ülke ortalamasının çok az altındadır. Yine doğumun gerçekleştiği yer, herhangi bir sağlık kuruluşu ise doğumun da bir sağlık personeli tarafından gerçekleştirilme ihtimalini artırmaktadır. TNS 2018 verilerine göre Türkiye'de gerçekleşen doğumların %98,9'u ve 2019 Sağlık Bakanlığı verilerine göre %97, bir sağlık kuruluşunda meydana gelmektedir (Soysal, Özcan ve Akın, 2022: 7). Son dönemlerde Diyarbakır'da gerçekleştirilen doğumlarda hastane ve doktorların daha çok tercih edildiği tespit edilmiştir. Bununla beraber özellikler kırsal bölgelerde geleneksel yöntemlere de başvurulduğu görülmektedir. Buralarda doğum işini daha önce de bahsettiğimiz “pîrik” adı verilen kadın şifacılar yapmaktadır.

Pîrikler, doğumun zor olmasına neden olarak çoğu zaman bebeğin ters dönmesini gösterirler. Böyle durumlarda anne karnına zeytinyağıyla masaj yapılır, bebek düzeltildikten sonra doğum yaptırılır. Bu işlem sadece pîrikler tarafından yapılır. Çünkü bilmeyen birinin yapması çocuğun sağlığını tehlikeye atabilir. Normal doğumlarda da doğumdan önce mutlaka annenin karnı sıcak su, sabunla yıkanır ve masaj yapılır. Doğumdan sonra şifacılar çocuğun göbek bağı keser, pansuman yapar ve çocuğun ilk banyosunu yaptırır. Çocuğun sağlık kontrolü yine bu şifacılar tarafından yapılır. Gözlerine sürme çeker ve güzel gözlere sahip olması için bir tülbentle çocuğun gözlerini bağlarlar. Düzgün ve sağlam bir vücuda sahip olması için altı ay boyunca sıkı bir şekilde kundağa sararlar. Doğum sonrasında annenin sağlığına erken kavuşması ve sütünün bol olması için anneye bol bol pekmez içirilir, üzüm bulamacı yedirilir. Şifacılar, pekmez ve üzüm bulamacının kadının güç kazanmasında, ayağa çabuk kalkmasında ve doğum kaynaklı ağrıların kesilmesinde etkili olduğunu ifade ederler (KK10).

Doğum esnasında başka zorluklarla da karşılaşılabilir. Eğer doğumu yaptıran pîrikler değilse anne ve çocuk için tehlikeli sonuçlar ortaya çıkabilir. Normal doğum esnasında bebek şişman ise aşırı zorlanmadan ötürü kadının rahmi dışarı çıkabilir. Tam teşekküllü hastanelerin olmadığı dönemlerde bu hastalar ebe veya yaşça büyük kadınlar tarafından tedavi edilmeye çalışılır. Hasta uzanır ve her iki bacağını yukarıya doğru doğrultur. Daha sonra temiz bir bezle var gücüyle hekim kadın, içeriye doğru rahmi iter. Kadın bir saate yakın bacaklarını duvara dayar ve bekler. Aynı uygulama doğum esnasında zorlanan makat içinde geçerlidir. Dışarı çıkan bölüm içeriye doğru itilmelidir (Uman, 2023: 73).

Doğumdan sonra cinlerin hem çocuğa hem de anneye zarar verebileceğine inanışından dolayı şifacı kadın tarafından bazı uygulamalar önerilir. Bu öneriler doğrultusunda çocuğun ve kadının başucuna Kur'an-ı Kerim ve ekmek bırakılır. Kadın ve çocuk yalnız bırakılmaz, aile üyelerinden biri mutlaka gece gündüz onlarla birlikte kalır. Umay koruyucu iyesinin zıddı olan "Alkarısı" üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan lohusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olurlar. Bu iyeler Albastı, Alkarısı, al, Albis, Almış gibi muhtelif adlarla anılır (Kalafat, 2006: 24-25). Diyarbakır yöresinde bu gibi isimlerle anılmasa bile cin (pirelk, pirebok,) inanışının bu iyelere oldukça benzediğini gösterir. Pîrikler tarafından yeni doğum yapmış kadınların ve yeni doğmuş çocukların yanında sürekli Kur'an-ı Kerim'den sureler okunması, yataklarının kenarına, altına, üzerlerine özellikle demir veya demirden yapılmış nesnelerin bulundurulması gibi uygulamaların yapılması tembih edilir (KK13).

Diyarbakır'da yeni doğan erkek çocukların sünnetlerinin geciktirilmesinin hastalıklara sebep olacağı düşünüldüğünden genelde doğumdan sonra bir hafta içerisinde sünnet yapılır. Erkek bebeklerin çıktıkları sancının sebepleri arasında sünnet edilmemeleri olduğu düşünülür. Bu çalışma esnasında görüştüğümüz bazı pîriklerin sünnet de yaptıkları tespit edilmiştir.

4.2. Çocuk hastalıkları

Kaynak kişilerin ifadesine göre Diyarbakır'da karnı şişen çocukların hemlikî adı verilen ve çocuklarda karın şişmesi ile belirti gösteren bir hastalığa yakalandıkları söylenir. Bu tür durumlarda ve karnı ağrıyan, sancısı olan bebeklerin karın bölgesi, pîrikler ya da ocaklı tarafından ısıtılan bir şiş ile dağlanır, bu işlemden sonra sancı biter. Çok dut yiyen çocukların karın ağrısı olduğunda da karın bölgesi dağlanır. Şifacılar tarafından tahta kaşık aracılığıyla çocuğun göbek çevresine ince bir çizgi şeklinde dağlama yapılır. Bu işlem konunun uzmanı olan pîrik adı verilen kadın şifacılar ya da bu işi iyi bilen diğer hekimler tarafından yapılmalı yoksa çocuğa zarar gelebilir (KK11).

Geceleri uyumayan, sürekli ağlayan çocukların sancısı ve gazı olduğu ifade edilirken bunun da gamruktan (yeni doğan çocukların yakalandığı bir tür tehlikeli hastalık) kaynaklandığı söylenir. Bu tür durumlarda çocuğun karın kısmı jilette çizilir, kirli kan akıtılır daha sonra pekmez ve tütün karıştırılarak çocuğun karnına sürülür. Aynı uygulama ayak topuklarına ve kulunçlara da uygulanır (KK7). Gamruk hastalığı, çocuklarda daha çok karın ağrısı ile ayak topuğunda meydana gelen kızarıklıkla ortaya çıkar. Bu hastalığın tedavisi için erkek çocuklar sünnet edilir. Kız çocuklar ise ayak topuğu, ense ve bacak çizilip kanatılır. Kanatılan yerin üzerine şap ve yumurta akı karışımı bağlanır. Bazı aylarda vücutta meydana gelen kaşıntılı alerjik şişliklerde Ergani'de şifacılar kulağın arkasını jilette çizer ve alınan kan bu alerjilere sürülür (Kasapoğlu, 2022: 101).

Öksüren çocukların tedavisi için de şifacı kadınlara gidilir. "Çocuklar horoz gibi öksürikle karışık hırıltılı bir ses çıkardığında "eli tılsımlı, ocaklı" bir kadına götürülür. Köpeğin yemek yediği kaba çocuğun boynu hafifçe yaslanır, bıçağın tersi çocuğun boynuna sürülerek, kesiyormuş gibi yapılır, amaç çocuğun korkması ve öksürüğün kaçmasını sağlamaktır." (Akca, 2013: 175).

Diyarbakır'da sarılık olan çocuklar tedavi için kadın ocaklılara ve hocalara götürülür. Kadın ocaklıların en çok kullandığı yöntemlerin başında kulak arkasındaki damar ile dilin altındaki ince damarın jiletle çizilerek kan akıtılması gelir. Bu işlem çarşamba günleri ve üç defa yapılır. Sarılık kesme işinde ocak almış kişiler bir tas suyun içine iki iğne koyup üzerine okur. Ocaklı suya okurken sarılık olan çocuğun suya bakmasını ister. Çocuk baktıkça sarılığı gözlerinden suya ve iğnelere geçer. Okutulmuş suyun içinde bulunan iğneler pas tutuncaya kadar evin bir yerinde saklanır. Çocuğun sarılığı geçince okutulmuş su ile paslanmış iğneler temiz bir toprağa gömülür (Umani, 2023: 76). Sarılık tedavisinde dinsel, büyüsel ve gerçekçi uygulamaların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Vücudun bazı bölgelerindeki pis kanın atılması tedaviye gerçekçi bir nitelik kazandırırken uygulamanın üç çarşamba yapılması, paslanmış iğnelerin toprağa gömülmesi ve sarılık olan çocuğun suya baktırılması büyüsel bir nitelik kazandırır; suya okunması ise uygulamaya dinsel nitelik kazandırır.

Jiletle pis kanın akıtılması işlemi başka çocuk hastalıkları tedavisinde de kullanılır. “Diyarbakır'da boğmaca, öksürük tutması gibi birçok hastalıkta jilet (hırık) vurulur. Bu uygulama yaşlı kadınlar tarafından yapılır. Hastanın sırtına jiletle çizik atılarak hastanın ağrısı kesilmeye çalışılır, pis kanlar akıtılır. Çocuk gelişmediğinde jiletle vücudundaki bazı yerler çizilip, kanatılır.” (Kasapoğlu, 2022: 100).

Kadın şifacıların karın ağrısı çeken, sancısı olan çocuklar için önerdikleri bazı tedavi uygulamaları şunlardır: Rezene, anason ve çemen karışımı, anason ve ıhlamur çayı, karın bölgesine tütün ve pekmez karışımının sürülmesi, bölgede yetişen meyremhort bitkisi çayının içirilmesi, balmumunun karın bölgesine sürülmesi, acı yavşan otu çayının içirilmesi, havanda dövülen taze küçük balıkların göbeğe sürülmesi, zeytinyağı ile göbek ve sırt bölgesine masaj yapılması vb. (Aslan, 2018: 52).

Diyarbakır'da ishal ve aybasması hastalıklarının nedeni olarak çocukların geceleri yeni doğan hilal şeklinde “ay”ı görmeleri gösterilir. Bu türlü durumlarda çocuğun ağzı kokar, ateşi yükselir. Haram süt de çocuğun ishal olma sebebi olarak kabul edilir. Annenin hamile olduğu dönemde çocuğa emzirdiği süte, haram süt denir. Bu süt, karındaki çocuğun hakkıdır, başkasına verilmez, verilmeye devam edilirse çocuk ishal olur. Korku ve nazarın da ishale neden olduğuna inanılır. Bağırsağa giren korku, çocukta ishale neden olur; nazar ete değerse hastalık olur, kemiğe değerse çocuk ölür. Aybasmasına karşı ay hilal olduğunda tencerenin isi çocuğun alnına, boynuna, sağ koluna ve sol bacağına sürülür. Alın bölgesine artı (+) şeklinde, diğer yerlere yuvarlak şeklinde sürülür. İs sürme, dindar olarak bilinen yaşlı kadın şifacılar tarafından yapılır (Akca, 2009:169).

4.3. Bademcik şişmesi

Tonsilla adı da verilen bademcikler, boğazın her iki yanında bulunan lenfoid doku topluluklarıdır. Dışarıdan bakılınca dil arasında, yumuşak damağa uzanan iki zar kıvrımının arasındaki bademcikler görülür. Boğaz ağrısı, yüksek ateş, yutkunma güçlüğü ve halsizlik gibi belirtileri vardır (Brown, 1985: 72-73). Özellikle kış aylarında sık görülen ve yutkunurken ağrı yapan, baş ağrısı ve vücut ağrısına sebep olan bir hastalıktır.

Diyarbakır'da bademcik aloq olarak adlandırılmakta ve halk bu hastalığın tedavisi için şeyhlere, hocalara, ocaklara ve pîriklere gider. Belirtilen kişiler dışındaki kimseye tedavi yaptırılmaz. Yanlış bir işlem tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Her şifacının kendine özgü bir tedavi yöntemi vardır. Tedavilerinin ortak noktası şişen bademciklerdeki iltihabın bir araç vasıtasıyla patlatılması ve içindeki iltihabın dışarı atılmasıdır. Kadın şifacılar şişen ve iltihap toplayan bademcikleri parmakları veya tahta kaşık aracılığıyla patlatır ve içindeki iltihabı dışarı atar. Bu işlem yapıldıktan sonra dış taraftan boğaz bölgesine kayısı ezmesi bırakılıp bezle bağlanır (KK8). Ocaklı kadın, bademcik tedavisi için kazan karasını boynun altına sürer (KK12).

4.4. Boyun ağrıları

Diyarbakır'da halk arasında boyun ağrısı için ikiz sahibi olan kadınların ellerinin şifalı olduğuna inanılır. Bu kişiler her ne kadar sadece boyun ağrılarının tedavisini yapsalar da onlar da bir şifacı kadın olarak kabul edilebilir. Bu kişilerin eteklerini hastanın boyun bölgesine sürmeleri veya elleri ile masaj yapmaları ile hastaların şifa bulacağına inanılır.

Boyun ağrısı çekenler için ikizlerin romatizması boyunlarına geçmiş denilir. Bu sebeple hasta kişiler tedavi için ikiz sahibi bir kadının yanına gider. Bu kişilerin elleri, dirsekleri ve elbiseleri şifalıdır. İkiz sahibi anne besmele ile eteğini hastanın boynuna sürer ve elleri ile hastanın boynunu sağa sola çevirir. Bu işlem üç defa yapılır (KK6). Diğer bir uygulama ise ikiz sahibi annenin elleri ile ağrı olan bölgeye masaj yapmasıdır (KK3). Ağrı olan yere ikiz sahibi anne dirseğini koyarak birkaç kez bastırır ve bu şekilde ağrı geçer (KK12).

4.5. Egzama (bîrov), sedef

Kronik bir hastalık olan egzama, ciltte pullu, yamalı kızarıklık kendini gösterir ve oluştuğu bölgede yanma ve kaşıntı ortaya çıkar. Sedef hastalığı ile de karıştırılan egzamanın tedavisinde kadın şifacılar, en çok tercih edilen sağlatıcıların başında gelir. Hastalığın tedavisi için kadın şifacıların modern tıptan daha fazla tercih edildiğini söyleyebiliriz. Egzamanın birden çok türü olduğundan her şifacı, farklı bir egzamayı tedavi eder. Şifacıya gidildiğinde şifacı egzamayı inceler, tedavi ettiği tür değilse hastayı bölgede bu türü tedavi eden başka şifacıya gönderir.

Egzama çeşidinde kadın şifacılar, hastaya tedavinin üç çarşamba üst üste yapılması gerektiğini ifade eder. Her şifacının kendine has yöntemi vardır. Egzama nedeni olarak stres, ruhsal sıkıntılar, hastanın alerjik olduğu maddeleri soluması, sıcak, soğuk gösterilebilir. Kadın şifacıların egzama tedavisi için uyguladığı asıl tedavi, şifalı olduğuna inanılan tükürüğüdür. Hastanın kulak arkası kesilir, kan biraz akıtıldıktan sonra temizlenir ve şifacı oraya tükürüğünü sürer (KK7). Şifacı egzama olan bölgeyi kalemle daire içine alır ve okunmuş sarımsak ve kına karıştırılarak yaraya sürer (KK11). Kaplumbağa kanının şırıngayla çekilerek yaraya sürülmesi başka bir tedavi uygulamasıdır. Bu işlemlerin iki veya üç çarşamba yapılması tedavinin başarıya ulaşması için oldukça önemlidir (KK8).

Sedef hastalığına yakalananlar kadın ocaklıya gider. Ocaklı, hastanın kulak memesini jiletle dualar eşliğinde keser. Hastadan alınan demir para ile kulaktan alınan kan, sedefli bölgeye sürülür. Bu işleme üç çarşamba devam edilir. Sedefin erkek ve dişisi olduğu söylenir. Üç çarşamba uygulanan tedavi sonrası sedef iyileşmezse bu kez tedaviyi farklı kişiye yaptırılır. Örneğin; daha önce kesme işlemini yapan erkek ise bu kez aynı işlem kadın tarafından yapı-

lır (Uçak, 2007: 103). Egzama ve sedef hastalığının tedavisi için kadın şifacıların daha çok büyüsel halk hekimliği uygulamaları yaptıkları tespit edilmiştir. Diyarbakır'da halk modern tıpta bu hastalıkların çaresini bulamadıklarını ancak kadın şifacıların yanında ve inanç çerçevesinde çözüm bulduklarını ifade etmişler.

4.6. Kırık-çıkık-incinme-burkulma

Diyarbakır çevresinde genelde erkek kırık-çıkıkçılar vardır. Ancak bazı yörelerde kadın kırık-çıkıkçılar da bulunmaktadır. Kadın şifacılar, öncelikle kırık-çıkık veya incinme olan bölgeyi sıcak su ve sabunla masaj yaparak yıkarlar. Yaralı bölge kontrol edilir, çıkık varsa öncelikle yerine yerleştirilir ve iki tahta aracılığıyla sabitlenir. Çiğ yumurta sarısı, kadın şifacıların tedavi malzemesi olarak en çok kullandıkları malzemedir. Bazı kadın şifacıların uyguladıkları tedavi yöntemleri aşağıda belirtilmiştir:

Yumurta sarısı kırık-çıkık olduğu düşünülen bölge üzerine dökülür, yumurta sarısının dağıldığı yerde çıkık olduğu tespit edilir. Kırık-çıkık yer, sıcak su ve sabunla yıkanır. Daha sonra üstüne yumurta sarısı sürülerek bezle bağlanır (KK2). Tuz ile karıştırılan yumurta sarısı kırık olan yere sürülür (KK4). Çiğ yumurta sarısı, saf zeytinyağı, un ve tuz karıştırılarak hamur kıvamına getirilir ve kırık kolun üzerine bezle sarılır. On ya da on beş gün kadar bu şekilde kalır (KK5). Şirêz ve yumurta sarısı kırık, çıkık olan bölgeye sürülür, bölge iki tahtayla sabitlendikten sonra bağlanır (KK9). Yumurta sarısı, tuz ve un karıştırılıp burkulma ve incinme olan bölgeye sürüldükten sonra bir bezle bağlanır. Taze kırmızı et iyice ezildikten sonra dört kat yapılarak incinme olan bölgeye bir bezle bağlanır ve bu şekilde üç gün boyunca beklenir (KK10). Düşme sonucu kırık, çıkık veya burkulma olan kişinin ailesi koyun ya da keçi keserler. Keçinin eti yoksullara dağıtılır, derisi şifacı kadın tarafından yaralı bölgeye sarılır (KK7).

4.7. Kulunç (Kolinç) Ağrısı

Halk arasında daha çok omuz başlarından aşağıya doğru meydana gelen ağrılara, kulunç denir. Bu ağrılar hasta için oldukça yıpratıcı olup hastanın günlük yaşantısını olumsuz etkiler ve iş gücü kaybına sebep olur. Bu ağrıyı çeken hastalar, çözüm yolu bulmak için hem modern tıptan hem de halk hekimlerinden faydalanma yoluna giderler. Bu amaçla kadın şifacılar da en çok gidilen kişiler olarak göze çarpmaktadır.

Hastalığın tedavisi için fiziksel tedavi ve hacamat gibi uygulamalar yapıldığı gibi elinin şifalı olduğuna inanılan kadın şifacılar tarafından kulunç bölgesine elin sürülmesi gibi uygulamalar da yapılmaktadır. Kulunç tedavisinde eli şifalı olan kadın şifacı, bu özelliğini bir köpeğin ölü bir köpeğin etini yediğini görmesi ile kazandığını ifade etmiş. Bu olaydan sonra eller şifalı olma özelliğini kazanır ve şifacı kadın ellerini hastanın kuluncuna sürmesi ile hasta şifa bulur (Aslan, 2018: 152).

4.8. Sarılık

En sık görülen karaciğer hastalıklarından biri olan sarılık hastalığının belirtileri göz akında ve yüzde sararmadır. Sarılığın Anadolu'da daha çok üç farklı türü görülmektedir: Bunlardan birincisi yeni doğan bebeklerde görülen sarılıktır ki normal doğumlarda üç veya yedi

gün içinde görülen, bir hafta kadar süren ve sonradan kendiliğinden geçen sarılıktır. İkincisi ise kara sarılıktır. Bu da hastalığın uzun sürmesi durumunda hastayı bitkinleştirir. Hastanın gözleri ve idrarı koyu sarı, cildi kara sarı bir renk alır. Üçüncüsü ise çocuk ve yetişkinlerde görülen sarılıktır (Bayat, 1987:49). Diyarbakır’da da bu üç çeşit sarılığın aynı şekilde görüldüğü araştırmamız neticesinde tespit edilmiştir.

Halk arasında hasta kişinin ensesine fark ettirmeden ve aniden bir tokat atılması ile sarılığın geçeceğine inanılır. Bu yöntem şoka sokma yoluyla tedavi esasına dayanmaktadır. Diğer tedavi uygulamaları ise uzun süre balıklara bakma, bölgede bulunan şifalı suları içme ve bu sularla yıkanma, çevrede bulunan türbe ve ziyaretlere gitme olarak sıralanabilir. Nohut, mercimek gibi baklagillerin fazla kullanılması sarılık sebebi olarak gösterilir (Barnas, 2013: 104). Diyarbakır’da halk sarılık tedavisi için kadın şifacıların yanı sıra erkek hekimlere, hocalara ve şifalı sulara gider. Kadın şifacıların kendine has tedavi uygulamaları vardır. Sıcak hastaları Diyarbakır’da bulunan şifalı sulara da yönlendirirler. Hani ilçesinde “Ankaris Şifalı Suyu” (Demirok, 2014: 122) ve Silvan ilçesinde “Erkenis Şifalı Suyu” (Aslan, 2018: 96), Ergani ilçesinde “Sultan Pınarı” adı verilen ve “Sarılık Çeşmesi” (Uçak, 2007: 98) olarak da bilinen şifalı sulara gönderilirler. Hastalar bu şifalı sulardan içip yıkanır. Sarılık olan kişiler genelde bu sulara üç defa giderler, bazı yerlerde üç cuma olması gerekmektedir. Bu şifalı sular bidonlara doldurularak eve getirilir aynı şekilde evde de kullanılır. Ancak suyun bulunduğu yerlerde suyu kullanmanın daha yararlı olacağı ifade edilir. Buradaki soğuk sulara atlamak ile vücutta meydana gelen ürperti ve şok hali ile hastalığın dışarı atıldığına inanılır.

Kadın şifacıların kullandığı yöntemlerin başında dilaltındaki ince damar ile kulak arkasındaki damarın jiletle çizilerek kan akıtılması gelir. (Aslan, 2018: 95). Şifacı kadın sarılık olan kişinin dilinin altından bir parça keserek kirli kanı dışarı akıtır (KK1). Ergani’de sarılık hastalığı kadın şifacılar tarafından gerçekleştirilen farklı uygulamalarla tedavi edilir. Ergani’de sarılık tedavisini yapan sarılık ocakları vardır. Sarılık olanlar bu ocaklara götürülür. Sarılık hastalığını tedavi eden farklı ocaklı vardır ve bunların farklı tedavi uygulamaları vardır. Ortaağaç köyünde oturan ocaklı, dilin altındaki damarı jiletle keserek bir miktar kan akıtır. Başka bir ocaklı ise sarılık olan kişiyi konuşturur ve aniden tokat atmak suretiyle tedaviyi gerçekleştirir. Üçüncü uygulama ise elmacık kemiğinin üstü ile kulak arkası jiletle çarpı (x) işareti şeklinde kesilerek kan akıtılması suretiyle yapılır (Uçak, 2007: 98).

4.9. Siğil (Balûk-Belalûk)

Diyarbakır yöresinde halk arasında daha çok eller ve ayak parmakları çevresinde görülen siğiller, genelde zararsız olarak bilinir. Siğil çıkma sebebi olarak da kurbağalara zarar verme, dokunma, onlarla oynama kabul edilir. Siğiller, zamanla yer değiştirerek vücudun başka bir yerine geçebilir. Bitkisel, madensel emlerle de tedavi yapılır ancak bunun için genel olarak dinî-büyüsel yöntemler kullanılmaktadır. Diyarbakır’da balûk ve belalûk olarak adlandırılan siğili tedavi eden erkek ve kadın ocaklar bulunur. Her ocağın kendine ait bir yöntemi vardır.

Ellerdeki siğillerin geçmesi için bir hayvanın dalağı ve bir avuç arpa alınarak eli tılsımlı kadının yanına gidilir. Şifacı/ocaklı kadın eline aldığı bu arpaların üstüne okur. Okuması

bittikten sonra bu arpaları birer birer dalağa batırır ve hastaya geri verir. Hasta bu dalağı ya hiç kullanılmamış, işlenmemiş bir kuyuya atar ya da çimenli bir yere gömer. İşlem bittikten sonra arkasına bakmadan yoluna devam eder. Siğillerin geçmesi dalağın çürütmesine bağlıdır, dalak çürüdükçe siğiller de onunla beraber iyileşir (Akca, 2009:173).

Siğili olanlar, kadın şifacının yanına gelirken vücudundaki siğil adedi kadar arpa tanesi ve bir yumurta getirir. Ocaklı arpa tanelerinin her iki ucunu makasla keser ve dua okur. Ocaklı bu arpa tanelerini yumurtanın içine koyup sahibine geri verir. Siğili olan kişi yumurtayı zaman kaybetmeden çabuk bozulacak bir yere bırakır veya toprağa gömer. Siğillerin çabuk geçmesi yumurtanın bozulma süresine göre değişir (KK9).

Kadın şifacılar siğil tedavisinde kara diken kullanır. Vücutta çıkan siğil sayısı kadar kara diken, şifacıya götürülür. Şifacı bu kara dikenlerin üstünde dua okur. Bunları yeni kesilmiş kurbanlık koyunun ciğerinin kanına buluşturduktan sonra dua ile teker teker ciğere batırır. Siğili olan kişi, bu ciğeri toprağa gömer. Dikenler orada çürüyünce siğiller de kaybolur (KK5).

Şifacı kadının kullandığı bir başka yöntem ise domatese okunmuş kına sürüldükten sonra siğillere sürülmesidir. Egzama da olduğu gibi siğil tedavisi çarşamba günleri ve en az üç defa yapılmaktadır. Siğiller üçüncü çarşambadan sonra kaybolur (KK6).

Kadın şifacıların egzama tedavisinde olduğu gibi siğil tedavisinde de şifalı olduğuna inanılan tükürüğünü kullanır. “Kalemle siğilin etrafını çizer dua eder ve hekim kadın tükürüğünü sürer.” (Uman, 2024: 46).

4.10. Diğer hastalıklar

Halk arasında mantar enfeksiyonuna verilen ad olarak da bilinen temre hastalığı, ciltte pembemsi ve kırmızı halkalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kadın şifacıların bu hastalığın tedavisi için farklı hekimlik uygulamaları bulunmaktadır. Hani’de eli şifalı olduğuna inanılan ocaklı kadınlara başvurulur. Ocaklı kadın, yüz ve el bölgesinde bulunan temre için bir iğneyi tükürükle ıslatıp temrenin etrafında yedi defa döndürür. Hekim, uygulamayı üç çarşamba üst üste tekrar eder. Bir diğer uygulama ise temre olan yer dıştan içe doğru daire şeklinde çizilen hastalıklı bölgeye Zuhurf suresinin 79. ayeti yedi gün, yedi defa okunup üflenir ve buna yedi gün, yedi defa devam edilir (Demirok, 2014: 125). Ergani’de halk, temrenin tedavisi için kadın şifacı bulunmaktadır ve bu şifacı temrenin üstüne tükürüğünü sürdükten sonra etrafını kalemle çizer ve dua okur (Akca, 2009: 131).

Diyarbakır’da bazı hastalıkların tedavisi için amcasının oğlu ile evlenmiş olan, ikiz çocuğu olan ve hiç erkek kardeşi olmayan kadınların elleri, sütleri, etekleri, yazmaları ve saçlarının şifalı olduğuna inanılır. Bu kişiler de bazı hastalıkların tedavisini yaptıkları için şifacı olarak kabul edilebilir. Arpacık (Bûkêk) için amcası oğlu ile evli kadının sütü gözün içine damlatılır. Ayrıca bu kadın, arpacık olan yere saçından bir tutam sürer ve şöyle der: “Ben akılsızdım amcamın oğlu ile evlendim sen de akılsız mıydın burada çıktın.” İkiz doğuran kadının saçı göz kapağına sürülür. Bu işlemler birkaç kez tekrarlanır (Uman, 2023: 68). Amcasının oğlu ile evlenmiş olan kadının etek ya da yazmasının göze sürülmesinin bir göz hastalığı olan gelincik için şifalı olduğuna inanılır (Aslan, 2018: 82).

Deride şişlik, ağrı, kızarıklık ve ısı artışı ile kendini gösteren ve daha çok bacaklarda ortaya çıkan yılanlık hastalığının, dişi ve erkek olmak üzere iki türünün olduğu söylenir. Halk arasında dişisi için kadın şifacıya, erkek için de erkek şifacıya gidilmesi gerektiğine inanılır. Çermik ilçesinde kadın şifacı da bu yaraya okumaktadır. Şifacı tedavi için “El benden şifa Allah’tan” diyerek elini yaraya sürer, sonra dua okur (Karakaş, 2020: 161).

Ay düşme (hîv ketın) hastalığı, ay dolunay halindeyken bazı kişilerde ağzın kokması, baş dönmesi, göz kapanması, mide bulantısı ve kusma şeklinde ortaya çıkan bir hastalıktır. Bu hastalığın tedavisi için ay ışığı altına bırakılan suyla yıkanılması ve ayakaltı, alın, avuç içine is sürülmesi gibi yöntemler kullanıldığı gibi hasta kişinin alına hiç erkek kardeşi olmayan bir kadının is ile t harfi şeklini yapması gibi yöntemler de kullanılır (Uman, 2023: 83).

Öksürük, boğmaca ve diğer birçok hastalığın tedavisi için genellikle yaşlı şifacı kadınlar, hastanın sırt kısmına jilet vururlar. Buralarda birikmiş olan kirli kan alındıktan sonra yara temizlenip bağlanır (Akca, 2009: 109). Yanık tedavisi için de kadın şifacıya gidilir. Şifacı yumurtayı ocağa koyup pişirirken çıkan yağı soğuttuktan sonra yaraya sürer. İki gün yapılan bu işlemten sonra yara izinin kalmadığı tespit edilmiştir (Özdamar, 2019: 122). Araştırma ve yerinde gözleme dayanan bu veriler, halk hekimliğinin modern tıptaki gelişmelere rağmen güncelliğini devam ettirdiği yönündedir.

Sonuç

Diyarbakır yöresinde, Anadolu genelinde de gözlemlenen halk hekimliğinin; bitki ve hayvansal maddelerden ilaçlar yapma, muska yaptırma, türbe ve ziyaretlere gitme, bir ocaklıya başvurma gibi tedavi uygulamaları görülmektedir. Bölge halkı, basit hastalıklarda tıbbi tedaviden önce; ciddi hastalıklardaysa tıbbi tedaviden sonuç alınmadığında son çare olarak halk hekimlerine başvurabilmektedir. Halk, Diyarbakır’da bulunan modern sağlık kuruluşlarına başvuruyorsa da hastalıkları, sorunları kendi geleneksel yöntemleri ile çözmeyi tercih etmektedirler. Bu sorunları çözmede, hastalıkları sağaltmada kadın şifacılar, önemli bir yer tutmaktadır. Büyük çoğunluğu deneme-yanılma yöntemiyle öğrenilen ve zamanla üstüne konularak geliştirilen bu tedavi ve yöntemler, sözlü kültürel bellek yoluyla günümüze taşınmıştır. Diyarbakır’da “pîrik”, “kocakarı” ve “ocak (ucağ)” olarak adlandırılan bu şifacılar, aslında kendilerine özgü tedavi uygulamaları bulunan birer halk hekimidirler. Geçmişten gelen bilginin üstüne deneyimlerini de ekleyerek hekimlik uygulamalarında aşama kaydetmişlerdir. Topluma faydalı olma ve Allah rızasını kazanma dışında maddi bir beklentileri olmayan bu şifacılar, halkın teveccühünü kazanmışlar.

Halk hekimliğinde tecrübe kazanmış ve genelde yaşlı olan bu kadın şifacıların, hemen her hastalık için geliştirdikleri tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Şifacı kadınlar, özellikle kadın hastalıkları, kısırlık, doğum ve yeni doğan çocukla ilgili tedavi ve işlemlerde oldukça aktif rol üstlenirler. Çocuğu olmayan kadınlar, anneleri ya da kaynanaları tarafında daha önceden yaptıkları tedavilerde başarılı olduğuna inandıkları kadın şifacılara götürülmektedir. Şifacılar, hem kısırlık tedavisini hem de doğum işlemlerini yaparlar. Anadolu’da

ebeler tarafından yapılan doğum ve doğumla ilgili tüm işleri, Diyarbakır'da pîrikler üstlenmektedir. Bu kadın şifacılar, aynı zamanda hastanın vücudunu dağlama şeklinde yapılan bir sağaltma olan parpılama yöntemini kullanarak bazı çocuk hastalıklarında çocukların karın bölgesini dağlarlar. Sarılık, bademcik, siğil, egzama, kulunç ağrısı, boyun ağrısı, kırık-çıkık, nazar, cin çarpması gibi birçok hastalığın tedavisini gerçekleştiren bu kadınların ellerinin şifalı olduğuna inanılır.

Diyarbakır kırsalında, halk hekimi niteliğindeki kadın şifacılar, kent merkezine kıyasla daha sık rastlanmaktadır. Bu şifacılar, bölgenin iklimsel özellikleri sayesinde, zengin bitki örtüsüne sahip dağlık alanlardan topladıkları ot ve bitkilerle tedavi uygulamaktadır. Tedavi yöntemleri çoğunlukla sarımsak, soğan, zeytinyağı gibi bitkisel; yumurta, et gibi hayvansal; tuz, sabun, demir gibi madensel kökenli maddelere dayanmaktadır. Uygulamalar, dua ve ayet okumaları gibi dinsel öğeler ile nazar, cin çarpması, sarılık gibi durumlara yönelik büyüsel nitelikli ritüelleri bir arada içermektedir. Bu tedavi biçimleri dinsel inançlarla harmanlanmış geleneksel halk hekimliği pratikleri olarak öne çıkmaktadır.

Kadın ocaklar, son yıllarda sayıları gittikçe azalmakla birlikte, hastalıkların tedavisinde başvuru ve ailesinden aldığı geleneği devam ettiren halk hekimleridir. Soyundan aldığı yetki, bilgi ve tecrübe ile geleneği devam ettiren ve “ucağ” olarak da adlandırılan bu şifacılar, birçok hastalığı tedavi etmektedirler. Peygamber soyundan gelmenin, ocaklı olmada ve ellerin şifalı olmasında etkisi vardır. Yörede birçok hastalığı tedavi eden ocaklılara göre, hastanın ocaklı eliyle iyileşeceğine yönelik inanç oldukça önemlidir. Hasta tedavi uygulamalarının olumlu sonuç verebileceğine ait bir inanca sahip değilse bir fayda görmeceğine inanılır. Hastanın kutsal ve mutlak güç olarak kabul edilen değerlerin iyileştirici gücüne yönelik psikolojisi, iyileşmenin temel koşulu olarak kabul edilir. Şifacıların tedavi uygulamaları esnasında Kur'an-ı Kerim'den ayetler okuması, dua edilmesi ve tekerleme gibi sözlerin söylenmesi toplumun inanç yapısının halk hekimliği uygulamalarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynadığının göstergesidir.

Hastalıkların tedavisinde kadın şifacıların tercih edilmesinde temel etken, bazı hastalıklarda modern tıbbın insan ihtiyacını karşılamadaki yetersizliği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Doktorlar tarafından “ömrü az kaldı, artık yapacak bir şey yok” denilerek eve gönderilen bazı hastaların, halk hekimliği uygulamaları sonucunda şifa bulmaları ve bunun halk arasında sürekli dillendirilmesinin, halkın kadın şifacılar olan yönelimini artırdığı gözlemlenmiştir. Bununla beraber eğitimsizlik, ekonomik nedenler, daha önceki bazı uygulamaların olumlu netice vermesi gibi nedenler de kadın şifacılar başvurma nedenleri arasında gösterilebilir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Yazarların katkı düzeyleri: Makale tek yazarlıdır.

Etik komite onayı: Çalışma Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 09/09/2024-770761 tarih ve sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Contribution rates of authors to the article: The article is single-authored.

Ethics committee approval: The study was carried out with the permission of Dicle University Rectorate Social and Human Sciences Ethics Committee dated 09/09/2024-770761.

Support sstatement (Optional): No financial support was received for the study.

Conflict of interest: There is no conflict of interest between the authors of this article

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Acıpayamlı, O. (1989). *Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi*, Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, 13-25 Kasım, Milli Folklor Araştırması Dairesi Yay.
- Akca, G. (2009). *Dişarbakır ili Ergani ilçesi halk kültürü araştırması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol, E. (2013). *Dişarbakır merkez ve köylerdeki halk inanışları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, M. (1964). Eski İstanbul'da loğusalık şerbeti. *Türk Folklor Araştırması*, (9), 183.
- Artun, E. (2005). *Türk halkbilimi*. Kitabevi.
- Aslan, M.Y. (2018). *Silvan (Dişarbakır)'da halk hekimliği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asil, E. (1989). *Halk hekimliği ve eczacılığı araştırmalarında metodoloji*. Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, 33-38. Kültür Bakanlığı MİFAD.
- Barnas, R. (2013). *Silvan*. Pak.
- Bayat, A.H. (1987). *Halk tıbbında özellikle Anadolu'da sarılık hastalığı ve tedavisi*. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek, İnançlar, C. IV, s. 49, Ankara.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken.
- Bayat, F. (2020). *Türk kültüründe kadın şaman*. Ötüken.
- Baysal, S. (2023). Salgın hastalıklarla dinî başa çıkmada geleneksel tedavi sistemlerinin yeri ve önemi. *Tam Akademi Dergisi*, 2(2), 194-211. <https://doi.org/10.58239/Tamde.2023.04.003.x>
- Belek, İ. (1990). *Yaşayan geleneksel sağlık uygulamaları içinde ilkel bilinç yapılanmalarının*

irdelenmesi [Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi] Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi.

- Biçer, M. (1991). *Eskişehir ilinde doğumla ilgili adet ve inançlar, Türk halk kültüründen derlemeler*. Halk Kültürü Araştırma Dairesi.
- Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek.
- Brown, J.A.C. (1985). *Tıp ve sağlık ansiklopedisi*. Remzi.
- Demirhan Erdemir, A. (1985). Halk hekimliğinin tanımı, tarihi gelişimi ve özellikleri, *Tıp Dünyası Dergisi*, 58(6), 191-205.
- Demirok, R. (2014). *Hani ve çevresi halk inanışlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, A. (2017). Tarihte ve bugün şamanizm, materyaller ve araştırmalar. Türk Tarih Kurumu.
- Kalafat, Y. (2006). *Balkanlardan ulu Türkistan'a Türk halk inançları V-VI*. Berikan.
- Kaplan, M. (2015). Geleneksel tedavi pratikleri ve uygulayıcıları: "Kadın Şifacılar", *Millî Folklor*, 14(108), 188-196.
- Karakaş, R. (2020). *Güneydoğu halk inanışları (Dicle Bölümü) Gezi*.
- Kasapoğlu, S. (2022). *Dün ve bugün geleneksel tıpta fasd (damardan kan alma), çizme ve sarı su çıkarma tedavisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- O'Connor, B. B. and Hufford, D. J. (2001). Understanding folk medicine, Healing Logics-Culture and Medicine in Modern Healty Blief Systems, Erika Brady (Edt.) (pp.15-35), Utah State University Press.
- Örnek, S.V. (2000). *Türk halk bilimi*. Kültür Bakanlığı.
- Özcan Güler, D. (2022). Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Şifacı Kadınlar. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(2), 327-336. <https://doi.org/10.55666/folklor.1116632>
- Özdamar, M. (2019). *Diyarbakır halk hekimliği ve kültürümüzdeki yeri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saygı, E. (2018). *İnebolu halk kültüründe halk hekimliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sever, M. (2001). *Mersin ve yakın çevresinde halk inançları ve halk hekimliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soysal, G., Özcan, C. ve Akın, A. (2022). Dünyada ve Türkiye’de kadın, anne ve çocuk sağlığının güncel durumu. *Sağlık ve Toplum*, 32(1), 3-13.
- Tözün M. ve Sözmen M.K. (2014). Halk sağlığının tarihsel gelişimi ve temel kavramları. *Smyrna Tıp Dergisi*, 58-59.
- Uman, T. (2023). *Diyarbakır merkez ve çevresi (ilçeleri) halk hekimliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Uçak, S. (2007). *Ergani’de eski Türk inançlarının izleri ve halk hekimliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülger, Z. (2012). *Aydın (merkez) ve çevresinde halk hekimliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişi	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Yaşı	Eğitim Durumu	Mesleği
KK.1	A. T.	Ergani	60	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.2	A. U.	Diyarbakır Merkez	75	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.3	C. M.	Diyarbakır Merkez	68	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
KK.4	E. K.	Diyarbakır Merkez	52	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.5	E. S.	Bismil	63	İlkokul Terk	Ev Hanımı
KK.6	G. G.	Silvan	62	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.7	H. Ak.	Silvan	79	Ortaokul Mezunu	Ev Hanımı
KK.8	H. Ay.	Silvan	71	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.9	L. A.	Dicle	64	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.10	M. A.	Çermik	72	Okuryazar	Ev Hanımı
KK.11	N. B.	Lice	59	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
KK.12	Ş. B.	Hazro	64	Okuryazar değil	Ev Hanımı
KK.13	Z. Ç.	Diyarbakır Merkez	54	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).